

Waldemar Gliński

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0003-4730-9809](https://orcid.org/0000-0003-4730-9809)

Krótką opowieść o *castrum Chancin*, które na *metallum** stało

A Brief Story about *Castrum Chancin*,
Which Was Based on *Metallum*

* *Metallum* – w ujęciu łaciny klasycznej (starożytnej) termin ten oznacza kopalnię. Zwykle odnosi się do kopalni metali, kruszcu, kamienia, rudy, minerału. *Metallicus* – to przymiotnikowo: metalowy, odnoszący się do kopalni; rzeczownikowo: górnik, ale wydobywający kruszce, jak również człowiek skazany na pracę w kopalni (*damnatio in metallum*). Por.: K. Pliniusza Starszego *historii naturalnej XXXVII*, wyd. J. Łukaszewicz, Poznań 1845; Pliniusz, *Historia naturalna. Wybór*, red. J. Hulewicz, S. Sandler, tłum. I. Zawadzka, Z. Zawadzki, Wrocław–Kraków 1961 (Biblioteka Narodowa. Seria II), s. 128 – szczególnie dotyczy księgi XXXIV; por. J. Piaskowski, *Metalurgia u Pliniusza*, „Archeologia” 1959, 9, s. 99–122. W dziele Pliniusza na 15 zastosowań tego terminu 14 odnosi się do podziemnej kopalni. Warto też zaznaczyć, że w *Germanii* Tacyta, patrz: Tacyt, *Dzieła. Germania*, przeł. Hammer, Warszawa 2004, s. 616–617; Publiusz Korneliusz Tacyt, *Germania*, przeł. T. Plóciennik, wstęp i kom. J. Kolendo, Poznań 2008 (Fontes Historiae Antiquae, 10), gdzie mowa o celtyckich Kotynach, nie użyto tego terminu. Zapis dotyczący kopalnictwa tego ludu ogranicza się tylko do stwierdzenia: *...et ferrum efodiunt*, co w dosłownym tłumaczeniu znaczy: *...kopią żelazo* (*Germania*, 43); por. C. Domergue, *Les mines antiques. La production des métaux aux époques grecque et romaine*, Paris 2008, s. 63, za: S. Orzechowski, *Rzymskie kopalnictwo rud metali – własność kopalni, metody eksploatacji i wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] *Extra Limites*, red. M. Bohr, M. Teska, Poznań–Wrocław 2017, s. 121–145. We współczesnych tekstach łacińskich i starszych nowołacińskich kopalnia bywa nazywana *fodina*. Termin ten używany był też przez autorów klasycznych – np. *aurifodina*, *carbonis fodina*, *salis fodina*; por. *Hereditas Minariorum. Historia Górnictwa. Wydział Geoinżynierii, Górnictwa i Geologii Politechniki Wrocławskiej*, <http://history-of-mining.pwr.wroc.pl/index.html> (dostęp: 15 X 2020). Termin kopalnia pojawia się XVII w., ale Słowianie używali wcześniej innych określeń, np. czeskie: dol, słowacki: baňa, rosyjskie: schorow i słoweński: rudnik; por. S. Rospond, *Terminologia górnictwo-hutnicza Rożdzieńskiego na tle historycznym*, [w:] *Nowe Rożdzieńsciana. Studia o Walentym Rożdzieńskim i jego dziele Officina Ferraria z roku 1612*, red. A. Jaros, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 53–82.

Abstrakt: W latach 2013–2014 przeprowadzono ratownicze badania archeologiczne na zamku i w mieście Chęcinach przed wykonaniem prac budowlanych tzw. rewitalizacji.

W trakcie badań zamku odkryto dotychczas nieznanne relikty architektoniczne samodzielnie stojącej murowanej wieży otoczonej murem (Wacław II – biskup Muskata). Kolejno stwierdzono funkcjonowanie pałacu donżonu z piecem typu *hypocaustum* (Kazimierz Wielki), a zachowany do dzisiaj element zespołu zamkowego, uznawany do tej pory za najstarszy (Dom Wielki), w świetle nowych badań należy interpretować jako budowlę z okresu późnego średniowiecza (doby Jagiellonów).

Odkrycia te pozwalają na nowe spojrzenie na historię i rozwój architektoniczny zamku w aspekcie jego genety i funkcji.

Ogólnie rzecz traktując, należy stwierdzić, że na wiedzę o krajowych kopalinach złożyły się różne typy przekazów. Informacje o badaniach, eksploracji i przeróbce surowców mineralnych zapisywano m.in. w nadaniach monarszych oraz w kronikach, pierwszych opisach kraju w ujęciu historycznym i geograficznym. Wiele kopalni o znaczeniu gospodarczym znano przed ukształtowaniem się polskiej państwowości. Dotyczy to głównie solanek w Bochni i Wieliczce, krzemienia, zwłaszcza z okolic Ostrowca Świętokrzyskiego, rud żelaza, głównie w regionie świętokrzyskim, naturalnych surowców farbiarskich, kamieni budowlanych, na północy eratyków, a na południu wapieni i piaskowców.

W XII w. na Śląsku, w Czechach i Małopolsce poszukiwano złóż metali szlachetnych oraz innych bogactw naturalnych. Dokonywali tego głównie przybysze z Niemiec i Flandrii zorganizowani na tzw. „wolności górniczej”, przy energicznym poparciu miejscowych władców oraz wielkich panów duchownych dążących do podwyższenia swych dochodów.

W znaczeniu organizacji prawnej przodowała tu początkowo Jihlava (igławskie prawo górnicze spisane około 1248 r. za czasów ostatnich wielkich Przemyslidów, Wacława I i Przemysła Otokara II), która została wyprzedzona przez główny ośrodek wydobywania srebra w Czechach, a mianowicie Kutną Horę z kolejnym prawem górniczym Wacława II (*Constitutiones iuris metallici Venceslai II*).

Początek i rozwój górnictwa w Polsce ma podstawowe znaczenie dla dziejów miasta i zamku

Chęciny. Można postawić tezę, że założycielem ośrodka górniczego, w oparciu o królewską bazę ekonomiczną i prawną, był Wacław II. W tym kontekście niewątpliwie znaczenie ma budowa zamku o symbolicznej wymowie wieży, jako dominanty architektonicznej tych, którzy zarządzali i strzegli ośrodka górniczego w domenie królewskiej.

Zasadne jest twierdzenie, że rozwijające się górnictwo i hutnictwo wyprzedziły lokację miasta (przyjmuje się rok 1325, przywilej Władysława Łokietka wydany dla wsi Rykoszyn *in districtu civitatis nostrae Chancin*). Chęciński ośrodek górniczy mógł funkcjonować od przełomu XIII–XIV w. do około 1660 r. (potop szwedzki), pod koniec z mniejszym natężeniem eksploatacji.

Według geologów w początkowym okresie wydobycia (górnictwa) głównym kruszcem nie była miedź i ołów, lecz domieszki srebra towarzyszące w niewielkich ilościach tym rudom, a dopiero później zwrócono się ku metalom kolorowym.

Wydobycie odbywało się poprzez szybys eksploatacyjne oraz metodą wykopania podłużnego rowu, przekopu po stoku wzgórza. Wzdłuż niego zapewne budowano poziome chodniki kopalniane (sztolnie). Taki przekop czytelny jest na północnym zboczu Góry Zamkowej, który ciągnie się od ruin zamku aż do kościoła parafialnego.

Mistyka góry-kopalni kształtowała zachowania religijne górników, które można odnaleźć w mitologii i historycznej literaturze górniczej.

Brak jest źródeł historycznych potwierdzających obecność królowej Bony na zamku w Chęcinach, pomimo tego do dziś „duch Bony” wędruje po zamkowych murach. Legenda ta to najbardziej znane podanie w odbiorze społecznym.

W mitologii większości kultur, bez względu na czas i miejsce, panuje przekonanie, iż minerały należą do sakralnej Matki-Ziemi, a rudy dojrzewają w jej wnętrzu niczym embriony. Górnicy kopiący rudy naruszają naturalny proces okresu prenatalnego, pomagają matce (ziemi), „aby porodziła wcześniej”, zaś hutnik i kowal, „panowie ognia”, pozwalają na transmisję w inny stan „embriona” przez doskonalenie „uduchowionej” materii.

Legenda o królowej Bonie staje się swoistą *mimesis* górniczej „Damy” jako spersonifikowane zjawisko przyrodnicze. Myślenie mityczne, obrazowe w swej istocie, charakteryzuje się właściwą sobie metaforycznością. Mit stale skrywa swe znaczenie – nie ma mitu bez metafory.

Miasto cieszyło się szczególną opieką króla Kazimierza Wielkiego, albowiem jemu przypisuje się fundację kościoła farnego pod wezwaniem św. Bartłomieja i św. Jadwigi oraz klasztoru franciszkanów.

Zamek chęciński w swej najstarszej fazie spełniał funkcję zamku górniczego strzegącego regale

królewskiego kopalnictwa kruszcowego. Analogicznie jak inne zamki górnicze w Europie Środkowo-wschodniej: Wieliczka, Olkusz – zamek Rabsztyn, Złotoryja – zamek Rokitnica, za czasów Wacława II – Kutna Hora, Zlaté Hory – zamek Edelštejn i Leuchenstein, dalej Kremnica, Bańska Bystrzyca.

Słowa kluczowe: Chęciny, zamek, Góra Zamkowa, historia metalurgii w Polsce, górnictwo w Chęcinach, geologia, mitologia górnictwa, mistyka górnictwa, klasztor franciszkanów w Chęcinach

*Wszystkim, którzy będą kontynuować lub dopiero rozpoczynać badania nad tym zamkiem, życzyć należy przede wszystkim odwagi**.*

Miasto Chęciny z relikami średniowiecznego zamku położone jest na południe od Kielc, na terenie historycznego województwa sandomierskiego¹.

W latach 2013–2014 przeprowadzono ratownicze badania archeologiczne przed tzw. rewitalizacją obiektu. W ich trakcie odkryto wiele nowych, dotychczas nieznanymi obiektów architektonicznych, które w zdecydowany sposób zmieniły dotychczasowe spojrzenie na historię zamku². Stwierdzono relikty samodzielnie murowanej wieży, kolejno funkcjonowanie pałacu donżonu z piecem typu *hypocaustum*, a zachowany element architektoniczny zespołu zamkowego uznano

** L. Kajzer, *Między Chęcunami a Pińczowem, czyli o nowych badaniach obu warowni*, [w:] *Klio viae et invia. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 298.

1 W. Pałucki, *Granice i podziały polityczno-administracyjne*, [w:] *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, *Komentarz. Indeksy*, red. tenże, Warszawa 1993, s. 31–50; A. Teterycz, *Geneza województwa sandomierskiego. Stan badań*, „Pamiętnik Sandomierski” 1997, 3, s. 115–130.

2 B. Guerquin, *Fazy rozwoju zamku w Chęcinach*, [w:] *II Konferencja naukowa w Warszawie 28 i 29 kwietnia 1961. Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Referaty i dyskusje*, red. W. Antoniewicz, P. Biegański, Warszawa 1963, s. 71–73; tenże, *Zamek w Chęcinach*, [w:] *III Konferencja naukowa w Warszawie 13 i 14 kwietnia 1962. Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Referaty i dyskusje*, red. W. Antoniewicz, P. Biegański, Warszawa 1964, s. 122–123; tenże, *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 121–123; J. Rozpędowski, *Ruiny zamku w Chęcinach*, [w:] *Konferencja naukowa „Zamki województwa kieleckiego”*, Kielce 1965, s. 7–8 (mps ŚWKZ Kielce); J. Kuczyński, *Zamki województwa kieleckiego*, Kraków 1969, s. 8–10; L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001, s. 123–128; W. Gliński, C. Hadamik, *Zamek królewski w Chęcinach – zarys*

za najstarszy Dom Wielki, który w świetle nowych badań należy interpretować jako budowlę z okresu późnego średniowiecza (doby Jagiellonów). Powyższe odkrycia pozwalają na nowe spojrzenie na historię i rozwój architektoniczny zamku w aspekcie jego genezy i funkcji³.

Celem wprowadzenia, ogólnie rzecz traktując, należy stwierdzić, że na wiedzę o krajowych kopalinach złożyły się różne typy przekazów. Co najmniej do XI w. były to zapewne przekazy ustne. Później informacje o badaniach, eksploracji i próbach surowców mineralnych zapisywano między innymi w nadaniach monarszych oraz w kronikach, pierwszych opisach kraju w ujęciu historycznym i geograficznym. Wiele kopalni o znaczeniu gospodarczym znano przed ukształtowaniem się polskiej państwowości. Dotyczy to głównie solanek w Bochni i Wieliczce, krzemienia, zwłaszcza z okolic Ostrowca Świętokrzyskiego, rud żelaza, głównie w regionie świętokrzyskim, naturalnych surowców farbiarskich, kamieni budowlanych, na północy eratyków, a na południu wapieni i piaskowców. W środkowej i północnej Polsce eksploatowane były gliny, z których wypalono cegły oraz ility jako „ziemie garncarskie”⁴. Jak ważnym czynnikiem gospodarczym była eksploracja rud

problematyki badawczej i konserwatorskiej. Próba periodyzacji funkcjonalno-przestrzennej obiektu, [w:] Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 374–390; C. Hadamik, Zamek królewski w Chęcinach: archeologiczne przesłanki do kwestii jego genezy i pierwotnej funkcji, [w:] Późnośredniowieczne zamki na terenie dawnego województwa sandomierskiego, red. L. Kajzer, Kielce 2005, s. 145–170; tenże, Archeologia o zamku w Chęcinach, [w:] Chęciny na starej fotografii. Szkice z dziejów miasta, red. D. Kalina, Kielce–Chęciny 2008, s. 53–80; tenże, Najstarszy zamek w Chęcinach, [w:] II Forum Architecturae Poloniae Medievalis, red. K. Stala, Kraków 2009, s. 300–313; C. Hadamik, K. Hadamik, Fazy rozwoju przestrzennego zamku królewskiego w Chęcinach (od końca XII do połowy XVII wieku), [w:] III Forum Architecturae Poloniae Medievalis, red. K. Stala, Kraków 2011, s. 75–83.

³ W. Gliński, *Architectura militaria w regionie świętokrzyskim w świetle badań milenijnych, ze szczególnym uwzględnieniem Królewskiego Zamku w Chęcinach*, [w:] *Z perspektywy 50-lecia. W kregu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67). Państwo – Kościół – Nauka – Popularyzacja*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk, S. Orzechowski, Kielce 2017, s. 219–242; tenże, *Królewski zamek w Chęcinach w relacjach dziejopisów, krajoznawców, artystów oraz w świetle badań architektów i archeologów*, [w:] *Zamek królewski w Chęcinach na tle Europy Środkowej. Geneza, funkcje, znaczenie*, red. B. Wojciechowska, S. Konarska-Zimnicka, Kielce 2018, s. 11–73; tenże, *Badania archeologiczne na terenie miasta i zamku w Chęcinach w kontekście studiów historycznych. Problematyka i stan badań*, [w:] *Chęciny przez stulecia*, red. L. Michalska-Bracha, J. Szczepański, Warszawa 2019, s. 13–36; tenże, *Nowe elementy poznawcze zamku królewskiego w Chęcinach w świetle nowych badań archeologicznych i studiów historycznych*, [w:] *Studia z historii i archeologii architektury. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Zbigniewowi Pianowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. P. Gorozd-Dziuban, P. Kocańda, A. Rozwałka, Rzeszów 2021, s. 183–224.

⁴ Z. Wójcik, *Znajomość ważniejszych kopalni na ziemiach polskich w epoce Oświecenia*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1992, 37 (2), s. 33–65.

Ryc. 1. Chęciny. Zamek Górny. Widok na relikty nowo odkrytej wieży i pieca *hypocaustum*. Widok w kierunku wschodnim. Fot. P. Muntowski.

Ryc. 2. Profesor Leszek Kajzer na zamku chęcińskim w trakcie prac wykopaliskowych w 2013 r. Autor słuchał wykładu Profesora o możliwej interpretacji historii zamku prowadzonego według psychologicznej zasady Pigmilona. Fot. D. Kowalski.

kruszcowych, informuje już w x w. Thietmar: *Za jego panowania [Otton I] zajaśniał wiek złoty. Znalezione po raz pierwszy złoże srebra w naszym kraju*⁵. Natomiast na gruncie polskim Gall Anonim podaje: *Złoto bowiem za jego czasów [Bolesława I] było tak pospolite u wszystkich... srebro zaś było tanie jak słoma*⁶. Tak duża ilość szlachetnych kruszców (wyrobów złotych i srebrnych) pochodziła z handlu i łupów wojennych⁷, a nie z lokalnej eksploracji. Aczkolwiek w XVIII w. Józef Osiński⁸ zastrzega, że początki kopania i wytapiania rud mogły nastąpić w XI w., gdyż Jan Długosz w *Annales* (ks. II, pod rokiem 1025) podaje, że Bolesław Chrobry przekazuje Kościołowi własność „rzeczy kopalnych” z wyjątkiem złota⁹.

Roman Grodecki uważa, że „produkcja” srebra i złota w Polsce była zawsze bardzo nikła i powodowała uzależnienie od napływu kruszców zewnętrznych. W x–xii w. kraj zdany był na daną ilość złota i srebra, która pozyskana została drogą łupu wojennego lub handlu¹⁰.

Najstarsze ślady kopalń dotyczą eksploracji soli. Bolesław Krzywousty w roku 1105 ustąpił benedyktynom z Tyńca: *Ad magnum salem, quatuor tragove, quatuor taberna*¹¹.

W pewnym sensie eksplorację górnictwem mogą potwierdzać najstarsze polskie źródła narracyjne. *Kronika polska* Galla Anonima w księdze I podaje: *Kraj to wprawdzie bardziej lesisty, ale nie mało przecież obfituje w złoto i srebro, chleb i mięso, w ryby i miód...*¹².

Mistrz Wincenty Kadłubek w *Kronice polskiej* (ks. IV) podaje, że za kradzież bydła można uwolnić się od kary opłatą w monecie: *gdy raczej powinienesz zostać skazany według wypróbowanego na [zestanie] do kopalni kruszców dla skarbu*¹³.

⁵ *Kronika Thietmara*, ks. II (8), tłum. M.Z. Jedlicki, posł. K. Ożóg, Kraków 2002, s. 24.

⁶ Anonim Gall, *Kronika polska*, ks. I (6), przeł. R. Grodecki, oprac. M. Plezia, wyd. 6, Wrocław 1989, s. 21.

⁷ R. Grodecki, *Polityka pieniężna Piastów*, Kraków 2009, s. 4–5.

⁸ J. Osiński, *Opisanie Polskich żelaza fabryk*, Warszawa 1782, s. 102.

⁹ Joannis Dlugossi, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. I–II*, Warszawa 1964, s. 72.

¹⁰ R. Grodecki, *Polityka pieniężna...*, s. 4–5.

¹¹ S. Szczygielski, *Ticencia seu historia monasterii Tinecensis. Ordinis S. Benedicti. Primarie inter Polonica Cenobia venerabilis*, Cracoviae: Ex Offic. Schedeliana S.R.M. Typ., 1668, s. 139, za: J. Osiński, *Opisanie Polskich...*, s. 102.

¹² Anonim Gall, *Kronika polska...*, s. 11.

¹³ Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003, s. 177–178, przypis 38; *Digesta* 47, 14, 1, 3 – skazanie za kradzież bydła w kopalni lub kamieniołomach przewidziane było w konstytucji cesarza Hadriana: *Digesta Justyniańskie (Iustiniani Augusti Digesta seu Pandectae)* – najobszerniejsza z trzech części wielkiej kompilacji prawa rzymskiego podjętej w latach 528–534 przez cesarza Justyniana I Wielkiego;

Wcześniej, w księdze II, czytamy, jak król Bolesław w trakcie wyprawy na Węgry, kiedy padła propozycja uzyskania pokoju za sto tysięcy talentów, twierdzi: *Polacy nie widzą przyjemności w posiadaniu złota, lecz w rozkazywaniu tym, którzy złoto posiadają*¹⁴ w kontekście, że większą hańbą jest dać się przekupić, niż ulec w walce. Oprócz względów politycznych mogło chodzić o złoża złota i innych kruszców w Słowacji, Siedmiogrodzie-Transylwanii (eksplorowane już w starożytności)¹⁵, choć wniosek ten może wydawać się za daleko idący.

Jedną z najstarszych znanych informacji o wydobyciu srebra na ziemiach polskich może przynosić jedenastowieczna wzmianka dotycząca Olkusza (Ha-Elqoši) w przekazie rabbiego Raši z Troyes¹⁶. Nieco późniejszą wiadomość o górnictwie srebra daje bulla protekcyjna Innocentego III z roku 1136¹⁷: *Item villa ante Bitom que Zversov dicitur cum rusticis argentifossoribus et cum duabus tabernis nonnisi ad archiepiscopi pertinet iurisdictionem*. Wydobywanie srebra miało się odbywać w nierozpoznanej miejscowości Zwierszów w pobliżu Bytomia¹⁸. Przeprowadzone w ostatnich latach badania archeologiczne w Dąbrowie Górniczej-Łośniu potwierdziły wzmianki o wydobyciu srebra na terenie Polski. Relikty pieców, żużle zawierające

O. Balzer, *Stydium o Kadłubku*, [w:] *Pisma pośmiertne*, t. I, Lwów 1934–1935, s. 483; J. Sondag, *Rola „Kroniki” Wincentego zwanego Kadłubkiem w upowszechnianiu prawa rzymskiego w średniowiecznej Polsce*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, 11 (1), s. 39–69; A. Trawicka, *Digesta po polsku*, „Meander” 2015, 70, s. 237–241.

- 14 Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika...*, s. 71, przypis III – Cyncero, *De senectute*, XVI, 55 (*Cato Maior de Senectute*), tłum. np.: Marek Tulliusz Cyncero, *Katon Starszy o starości*, tłum. W. Klimas, wstęp i oprac. S. Stabryła, Kraków 1995; B. Kürbis, *Wstęp*, [w:] Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika...*, s. LXXXII–CV; też: *Jak Mistrz Wincenty pisał historię Polski*, [w:] *Mistrz Wincenty Kadłubek. Człowiek i dzieło, pośmiertny kult i legenda*, red. K.R. Prokop, Kraków 2001, s. 59–78.
- 15 M. Eliade, *Rumuni. Zarys historii*, tłum. A. Kaźmierczak, Bydgoszcz 1998, s. 15–37.
- 16 R. Pytel, *Wzmianka o Olkuszu oraz kopalniach złota, srebra i soli w Polsce XI wieku*, „Slavia Antiqua” 1970, 17, s. 171–177; D. Rozmus, *Czy Olkusz ma coś wspólnego z biblijnym Ha-Elqos?*, „Slavia Antiqua” 2002, 43, s. 97–132.
- 17 W. Kętrzyński, *Studia nad dokumentami XII wieku*, Kraków 1891; J. Rozwadowski, *Bulla z roku 1136 jako najstarszy zabytek języka polskiego*, Kraków 1909, s. 10; por. Z. Kozłowska-Budkowska, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1, Kraków 1937; K. Małeczyński, *W kwestii autentyczności bulli gnieźnieńskiej z r. 1136*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1947, seria A, nr 2, s. 170–188 (przedruk w: K. Małeczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971); tenże, *Bolesław III Krzywousty*, Wrocław 1975, s. 309–311; W. Wydra, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543 rozdz.* „Bulla protekcyjna dla arcybiskupstwa Gnieźnieńskiego z 1136 roku”, Wrocław 1984, s. 17–22; J. Dobosz, *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002, s. 225–226, przypis 626.
- 18 T. Dziekoński, *Metalurgia miedzi i srebra w Europie Środkowej od XV do końca XVIII wieku*, Wrocław 1963, s. 18.

ólów i śladowe ilości srebra świadczą o miejscowym pozyskiwaniu kruszcu z rudy, który mógł być wykorzystany do produkcji monet¹⁹. Wydobywanie srebra w końcu XI w. wydaje się wysoce prawdopodobne. Tańszy surowiec pozyskiwany w rodzimych kopalniach mógł zachęcać do własnych emisji monetarnych (denary krzyżowe)²⁰.

W XII w. daje się stwierdzić na Śląsku, w Czechach i Małopolsce energiczne poszukiwanie złóż metali szlachetnych oraz innych bogactw naturalnych. Dokonywali tego głównie przybysze z Niemiec i Flandrii zorganizowani na tzw. „wolności górniczej”, przy prężnym poparciu miejscowych władców oraz wielkich panów duchownych i świeckich dążących do podwyższenia dochodów. W wyniku tej współpracy, wyrażającej się w nadawaniu górnikom przywilejów gospodarczych i prawnych, powstały już w początkach XIII w. okręgi górnicze. Na terenie Śląska zapewne funkcjonował taki ośrodek poszukiwań złota, o czym informował tzw. kanonik praski: *Anno 1220 Poloni a Pruthenis occisi sunt et a Ruthenis furore gladii interfecti et a fossoribus auri mactati miserabiliter intererunt*²¹.

Przodowała tu początkowo Jihlava (igławskie prawo górnicze spisane około 1248 r. za czasów ostatnich wielkich Przemyślidów, Waclawa I i Przemysła Otokara II)²², która jednak została wyprzedzona przez główny ośrodek wydobycia srebra, a mianowicie Kutną Horę²³ z kolejnym prawem górniczym Waclawa II

19 D. Rozmus, R. Bodnar, *Badania archeologiczne na wielokulturowym stanowisku 8 w Dąbrowie Górniczej – Łośniu, województwo śląskie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002*, red. E. Tomczak, Katowice 2004, s. 146–155.

20 S. Suchodolski, *Mennictwo polskie w XI i XII wieku*, Wrocław 1973, s. 40–44, 132–134; A. Kędzierski, *Wczesnośredniowieczny skarb denarów krzyżowych ze Słuszkowa koło Kalisza w świetle nowych badań*, [w:] *Kalisz wczesnośredniowieczny*, red. T. Baranowski, Kalisz 1998, s. 91–108; tenże, *Polskie denary krzyżowe w skarbie ze Słuszkowa*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1998, 42 (1–2), s. 21–48, tenże, *Czy istnieją monety Zbigniewa, syna Władysława Hermana?*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2005, 49 (1), s. 23–37.

21 K. Maleczyński, *Uwagi o powstaniu górników w 1220 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1954, 61 (3), s. 143 (tam podstawa źródłowa).

22 F. Skibiński, *Regale górnicze we wczesnym średniowieczu na Zachodzie i w Polsce*, „Przegląd Historyczny” 1929, 28 (2), s. 213; J. Majer, *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějím těžby a zpracování*, Praha 2004, s. 55; J. Pokoj, *Artykuł 58 Ordunku Górnego, czyli o początkach ubezpieczeń na Śląsku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, 70 (2), s. 173–194.

23 M. Małowist, *Górnictwo w Europie Środkowej i Wschodniej jako element struktury społeczno-gospodarczej w XII–XV w.*, „Przegląd Historyczny” 1972, 63 (4), s. 589–604; tenże, *Wschód-Zachód w XIII–XVI wieku. Konfrontacje struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 2006, s. 139–252; T. Dziekoński, *Metalurgia miedzi...*; H. Kočka-Krenz, *Kruszec srebrny na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Surowce mineralne w pradziejach i we wczesnym średniowieczu Europy Środkowej*, red. B. Gediga, Wrocław 1988, s. 81–90.

(*Constitutiones iuris maetallici Venceslai II*)²⁴, gdzie na przełomie XIII i XIV w. wydobywano już do 20 000 kilogramów srebra rocznie²⁵.

Z rejonu Chęciny zachował się dokument z roku 1275, który wspomina, że osada Łągiewniki – osada ludzi książęcych – leżała *prope Hancin in castellatura Malogoszcz*. Wielu członków ludności książęcej tejże osady w czasie najazdów mongolskich (tartarian)²⁶ zostało wymordowanych, innych uprowadzono w jasyr, pozostałych zaś 10 ojców rodzin (*cum filliis*) książę Bolesław Wstydlivy przeniósł na inne miejsce (odrębnie potraktowany został jeden z mieszkańców imieniem Florian), a ich ziemię darował właścicielowi sąsiedniej wsi (Chęciny = Staroheciny) Mikułowi, synowi Sieciesława, podkomorzemu sandomierskiemu. Zarazem książę Bolesław pozwolił obie te osady, to jest Chęciny i Łągiewniki, połączyć i zupełnym prawem posiadać jako dziedzictwo (*hereditas paterna*)²⁷. Zatem dobra książęce, jak i te należące do rodu Odrowążów uległy zagładzie w czasie najazdu tatarskiego²⁸.

Chęciny podkomorzego Mikuła (Mikołaja) zapewne były jego ojczystą posiadłością (powiększone o Łągiewniki); około 1280 r. ufundował on tutaj kościół pod wezwaniem św. Stanisława. Jednak już w 1306 r. Chęciny należały do domeny książęcej. Gdyby książę zabrał te dobra w wyniku spadku po wymarłej linii Odrowążów, zabrałby również Łągiewniki, zatem można założyć zamianę – za Chęciny książę nadał Chmielnik z resztą dóbr²⁹. Można uznać, że Wacław II, od 1291 r. książę krakowski, od 1297 r. król czeski, a od 1300 r. król polski³⁰, chciał pozyskać rejon występowania kruszców checińskich. Wspomniani Odrowążowie (z Końskich) już z końcem XII w. mogli eksplorować rudy żelazne w swych dobrach, skoro

24 J. Krzyżanowski, *Wolności górnicze Polsce (do końca XIV w.)*, Kraków 1935, s. 5.

25 M. Małowist, *Górnictwo w środkowej...*, s. 589–604; tenże, *Wschód-Zachód w XIII–XVI wieku...*, s. 139–252; T. Dziekoński, *Metalurgia miedzi...*; H. Kočka-Krenz, *Kruszec srebrny...*, s. 81–90.

26 S. Krakowski, *Region kielecki jako teren najazdów w drugiej połowie XIII w.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1973, 8, s. 183–208.

27 *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski (KDM)*, t. I, Kraków 1876, nr 88, s. 105–106; K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek*, Poznań 2000, s. 174–175.

28 K. Górski, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego w Lwowie” 1928, 8, s. 30; A. Rybarski, *Pochodzenie i początek rodu Odrowążów, cz. II*, „Przegląd Historyczny” 1914, 18 (2), s. 172–202.

29 K. Górski, *Ród Odrowążów...*, s. 31.

30 T. Jurek, *Polska pod władzą obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilanowski, Kraków 2006, s. 187–220; tenże, *W sprawie daty koronacji Wacława II na króla polskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, 120 (3), s. 549–551; por. T. Pietras, „*Krwawy wilk z pastorałem*”. *Biskup krakowski Jan zwany Muskata*, Warszawa 2001.

w roku 1222 Iwo Odrowąż daje ze „swego” na budowę i utrzymanie kościoła w Mogile (Kacice) 100 wiązek żelaza.

W nadaniach (*immunitet*) rozległych obszarów na rzecz rycerstwa (możno-władztwo) i Kościoła w Polsce już od XII w. pod wpływem prawa rzymskiego ustaliła się zasada, że prawnym właścicielem gruntów jest jedynie monarcha. Poddani mogli tylko dobra użytkować (*ius ducale*)³¹. *Zwierciadło saskie*³² ustaliło, co stało się normą prawną również w Polsce – powierzchnia użytkowego gruntu należała do właściciela (użytkownika) tak głęboko jak głęboko sięgał pług (*ius regale*). Władcy korzystali z tego prawa, udzielając pozwolenia na poszukiwanie złóż metali i nadawali prawo do prowadzenia robót górniczych. W praktyce król do czasów nowożytnych (XVI w.) był właścicielem wszystkich minerałów w Polsce. Wydając pozwolenia, żądał dziesięciny z urobku (olbora)³³ z wyjątkiem Kościoła. Może to tłumaczyć eksplorację darniowych rud żelaza w dobrach Odrowążów koneckich, ale zapewne sytuacja prawna wyglądała zupełnie inaczej w przypadku górnictwa soli czy metali kruszcowych. *Zwierciadło saskie* mogło legitymizować prawne posiadanie dóbr z własnym dworem – prawo ziemskie (*Weichbild magdeburgski*)³⁴.

Na przełomie XIII/XIV w. w odległości około 3 km od wsi Chęciny, na wyniosłej górze powstał kamienny, obronny zamek, zapewne fundacji biskupa krakowskiego Muskaty, namiestnika króla czeskiego Wacława II. Zamek przyjął nazwę od wsi Chęciny (*Antiqua Chanczyni*)³⁵. Sugerowana przez Mariana Paulewicza

³¹ K. Modzelewski, *Organizacja...*, s. 113–227.

³² *Zwierciadło Sasakie*, z niemieckiego *Sachsenspiegel*, prywatny zbiór prawa, sporządzony około 1220–1235 r. przez ławnika sądowego, rycerza Eike von Repkowa, obejmujący prawo wschodniosaskie. *Zwierciadło Saskie* dzieliło się na dwie części: 1) prawo ziemskie (Landrecht), regulujące kwestie ustrojowe i prawo sądowe; oraz 2) prawo lenne, określające relacje między suwerenem a wasalem. *Zwierciadło* rozpowszechniło się na ziemiach polskich i było używane w licznych miastach (zwłaszcza na prawie magdeburskim) obok Weichbildu saskiego. Jako pierwszy *Zwierciadło* przetłumaczył Konrad z Opolą (koniec XIII w., tzw. *versio Vratislaviensis*) – na język polski P. Szczerbiec, *Speculum Saxonium. Albo prawo saskie i magdeburskie, porządkiem abecadla z łacińskiego i niemieckiego egzemplarzy zebrane a na polski język z pilnością i wierszem przełożone*, Lwów 1581; Z. Rymaszewski, *Nieznany spis prawa chełmińskiego z przełomu XIV–XV wieku*, Łódź 1993; tenże, *Z zagadnień rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, 21 (2), s. 201–221; tenże, *Miejskość czy wiejskość prawa prywatnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1970, ser. I, 69, s. 65–87; Z. Kamińska, *Osiągnięcia i perspektywy badań nad prawem niemieckim w Polsce – rola Zygerfyda Rymaszewskiego*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. XI, red. J. Malec, Kraków–Lublin–Łódź 2008, s. 11–18.

³³ H. Łabęcki, *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, t. I, Warszawa 1841, s. 1–538.

³⁴ Z. Kamińska, *Osiągnięcia...*, s. 11.

³⁵ M. Paulewicz, *Chęcińskie górnictwo kruszcowe (XIV do poł. XVII wieku)*, Kielce 1992, s. 27–35; F. Kiryk, *Chęciny w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, [w:] *VII Wieków Chęcin. Materiały sesji*

hipoteza o fundacji zamku przez Mikułę Siecieszawicę³⁶ w świetle literatury przedmiotu nie wytrzymuje krytyki, albowiem Mikuł – Mikołaj musiałby złamać regale grodowe³⁷.

Nie są znane bliżej początki górnictwa kruszcowego w rejonie Chęcina w domenie królewskiej. Wydaje się zasadne twierdzenie, że rozwijający się „przemysł” kruszcowy, górnictwo i hutnictwo wyprzedziły lokację miasta, co przedstawił Czesław Hadamik³⁸, odkrywając szyb górniczy pod fundamentami kościoła parafialnego św. Bartłomieja i św. Jadwigi, którego fundację przypisuje się Kazimierzowi Wielkiemu³⁹. Niewątpliwie zatem chęciński ośrodek górniczy funkcjonował od przełomu XIII/XIV w. do około 1660 r. (potop szwedzki)⁴⁰.

Problem początków i rozwoju górnictwa w Polsce ma podstawowe znaczenie dla dziejów miasta i zamku Chęciny, niemniej jednak można postawić tezę, że założycielem ośrodka górniczego, w oparciu o królewską bazę ekonomiczną i prawną, był Wacław II w. W tym kontekście niewątpliwie znaczenie ma budowa zamku w Chęcinach o symbolicznej wymowie wieży⁴¹ jako dominanty architektonicznej tych, którzy zarządzali i strzegli ośrodka górniczego w domenie królewskiej.

Wydaje się, że nie do końca wyjaśniona jest rola cystersów w początkach rozwoju górnictwa w Małopolsce. W XVIII w. Józef Osiński zastrzega, że początki kopania i wytapiania rud mogły nastąpić w XI w., gdyż Jan Długosz w *Annales* (ks. II)

naukowej w Chęcinach 24 V 1975, red. Z. Guldon, Kielce 1976, s. 25–44; tenże, *Urbanizacja małopolska. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994, s. 31–33; tenże, *Nieznane dokumenty do dziejów Chęcina z pierwszej połowy XV wieku*, [w:] *Stromata historia in honorem Mariae Zawadzki. Studia historyczne Romanowi Marii Zawadzkiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. J. Urban, Kraków 2006, s. 73; tenże, *Chęciny w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, [w:] tenże, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013, s. 303–323.

³⁶ M. Paulewicz, *Chęcińskie...*, s. 27–28.

³⁷ L. Kajzer, *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1993, s. 105; tenże, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996, s. 122.

³⁸ C. Hadamik, *Zamek królewski w Chęcinach...*, s. 145–170.

³⁹ M. Paulewicz, *Kościół i kaplica Chęcina*, „Nasza Przeszłość” 1982, 57, s. 211–231; por. W. Zapart, M. Karkocha, *Dzieje parafii Chęciny do 1815 r.*, Kielce 2007.

⁴⁰ M. Paulewicz, *Chęcińskie...*, s. 27–35; D. Molenda, *Górnictwo chęcińskie w XVI i XVII w. i jego związki z górnictwem śląsko-krakowskim*, [w:] *Dzieje i technika świętokrzyskiego górnictwa i hutnictwa kruszcowego*, red. Z. Kowalczewski, Warszawa 1972, s. 107–120; S. Miczulski, *Początki rozwoju górnictwa i hutnictwa kruszcowego w rejonie Kielc od XVI w.*, [w:] *Dzieje i technika...*, s. 80.

⁴¹ M. Slivka, *Veže ako dominií (Symbolika a genetico-typologický vývoj na Slovensku)*, „Archeologia Historica Polona” 2002, 12, s. 9–20; L. Kajzer, *Wieże zamków Prowincji Wielkopolskiej*, s. 48–69; P. Lasek, *Turris fortissimo nomen Domini. Murowane wieże mieszkalne w Królestwie Polskim od 1300 r. do połowy XVI w.*, Warszawa 2013, s. 72–84.

pod rokiem 1025 podaje, że Bolesław Chrobry przekazuje Kościołowi własność „rzeczy kopalnych” z wyjątkiem złota⁴².

W 1249 r. opat klasztoru cystersów w Wąchocku uzyskał od księcia Bolesława Wstydlivego przywilej uprawniający do poszukiwania kruszców w ziemi sandomierskiej i krakowskiej. Gdyby mnisi znaleźli minerały, mieli urządzić w celu ich wydobywania kopalnie. W zamian mieli stale otrzymywać określoną część wydobytych kruszców, tj. w przypadku soli, ołowiu, miedzi i cyny – $\frac{1}{3}$, a odnośnie do złota i srebra – $\frac{1}{5}$ ⁴³. Podobne przywileje cystersi świętokrzyscy otrzymywali w XIV i XV w. Ogólnie należy stwierdzić, że w średniowieczu cystersi wąchoccy uznawani byli za specjalistów w dziedzinie górnictwa i warzelnictwa soli⁴⁴. Najstarsza poświadczona źródłowo kuźnica żelaza w regionie świętokrzyskim znajdowała się w Rudnikach i z nadania Bolesława Wstydlivego w 1261 r. należała do klasztoru cystersów w Jędrzejowie⁴⁵.

W przypadku Chęciny nowsza literatura geologiczna wysuwa przypuszczenie, że głównym przedmiotem zainteresowania w początkowym okresie eksploracji nie była miedź i ołów, lecz domieszki srebra towarzyszące w niewielkich ilościach kruszcom miedzi i ołowiu, a dopiero później zwrócono się ku rudom metali kolorowych⁴⁶.

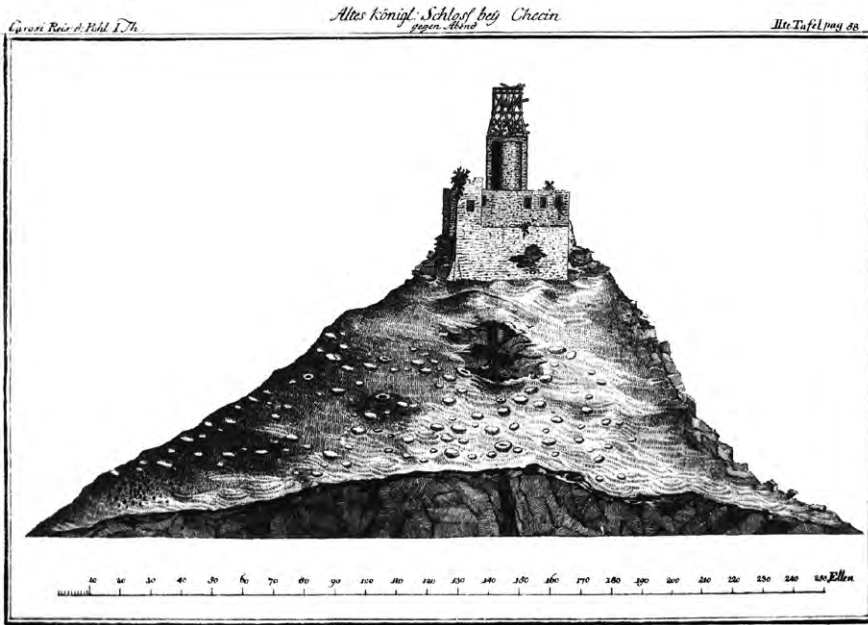
42 Joannis Dlugossi, *Annales...*, s. 72.

43 *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. III, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858, s. 78–80 (nr 38); B. Zientara, *Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV–XVII wieku*, Warszawa 1954, s. 89–90; M. Borkowska, *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1999, s. 36.

44 Por. M. Kęsek, *Działalność cystersów wąchockich w zakresie metalurgii nieżelaznej w średniowieczu*, [w:] *Dzieje i technika...*, s. 145–155; Z. Wójcik, *Górnictwo i hutnictwo w dobrach cystersów w Staropolskim Okręgu Przemysłowym*, [w:] *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, red. A. Massalski, D. Olszewski, Kielce 1993, s. 63–78; J. Dobosz, A. Wyrwa, *Działalność gospodarcza cystersów na ziemiach polskich – zarys problemu*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. I, *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 200; R. Kubicki, *Stosunki kościelne, kultura i opieka społeczna*, [w:] *Dzieje regionu świętokrzyskiego od X do końca XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Warszawa 2004, s. 94.

45 F. Sikora, *Jędrzejów*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, cz. II, red. J. Jurek, edycja elektroniczna oprac. S. Prinke – <http://www.ihpan.edu.pl>, s. 319 (dostęp: 1 XII 2020).

46 Z. Rubinowski, Z. Kowalczewski, L. Lencewicz, T. Wróblewski, *Metalogeneza trzonu paleozoicznego Gór Świętokrzyskich*, Warszawa 1966, s. 3–378; Z. Rubinowski, *Rudy metali nieżelaznych w Górach Świętokrzyskich i ich pozycja metalogeniczna*, „Biuletyn Instytutu Geologicznego” 1971, 8 (247), s. 29–46; tenże, *Chęcińskie złoża rud metali w świetle geologicznych badań metalogenezy Gór Świętokrzyskich*, „Studia Kieleckie” 1979, 1, s. 23–36; Z. Guldon, *Rozwój górnictwa i hutnictwa metali oraz przemysłu zbrojeniowego w Staropolskim Okręgu Przemysłowym do początków XX wieku*, [w:] *W pięćdziesięciolecie Centralnego*

Ryc. 3. J.F. Carosi, 1781 r., tabl. II. Widok zachodniej części Góry Zamkowej. Czytelne relikty szybu górniczego. W dolnej części przekrój geologiczny z żyłą ołowianej rudy galeny.

Ślady dawnych robót górniczych trzymają się ściśle wychodni skał węglanych: wapieni i dolomitów. Z tym jedynie środowiskiem związane są złoża ołowiu, a w znacznie mniejszym zakresie miedzi. Na Górze Zamkowej skupiają się one na północno-zachodniej stronie⁴⁷.

Pola górnicze składały się z kwadratu, którego boki miały w przybliżeniu 50 m długości. Na polu tym można było wybić cztery szyby eksploatacyjne, a całe pole

Okregu Przemysłowego. Referaty i komunikaty z sesji naukowej w Sandomierzu 25–26 kwietnia 1988 roku, red. J. Gołębiewski, Z. Tabaka, Kraków 1991, s. 14; Z. Guldon, J. Kaczor, *Górnictwo i hutnictwo w Staropolskim Okregu Przemysłowym w drugiej połowie XVIII wieku*, Kielce 1994, s. 11; T. Wróblewski, *Kruszce Karczówki i ich kopalnie*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2014, 6, s. 11–28.

⁴⁷ J. Czarnocki, *Przewodnik XX Zjazdu Polskiego Geologicznego*, Kraków 1948, s. 286. Na temat geologii Góry Zamkowej por. Z. Kotański, *Przewodnik geologiczny po Górach Świętokrzyskich*, Warszawa 1958, s. 80–81; A. Fijałkowska, E. Fijałkowski, *Surowce skalne użyte przy budowie średniowiecznych (XII–XV w.) zamków w regionie świętokrzyskim*, [w:] VI Konferencja sozologiczna i seminarium petroarcheologiczne, Poznań 29 IX 1994, red. J. Skoczylas, Poznań 1994, s. 16–19.

dzielić na cztery równe części. Na środku takiego „starszybu” bito szyb główny, a w pobliżu czterech narożników cztery szyby mniejsze⁴⁸.

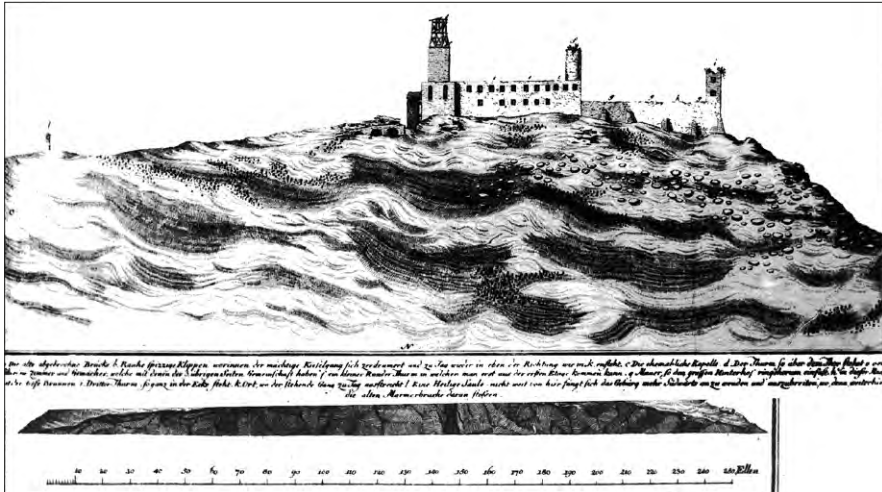
Metody eksploatacji kruszców uzależnione były od rodzaju złóż (żyły tworzące wypełnienia szczelin; gniazda i kieszenie krasowe; nieregularne skupienia impregnacyjne). Złoża żyłowe występują płytko pod powierzchnią ziemi. Wykop poszukiwawczy, który trafił na rudę, zmieniano w podłużny rów, przekop (szurf). W krasowych utworach kopalnych (szpary) powstawały „rudny bogate” (określenie staropolskie). Taka „komora” czytelna jest na zboczu Góry Zamkowej⁴⁹. Szpara, którą ona zamyka, ciągnie się od ruin zamku aż do miejsca pod posadzką kościoła św. Bartłomieja. Wzdłuż niej zapewne budowano poziome chodniki kopalniane po linii wschód–zachód (eksploatacja horyzontalna). Owe szurfy, szpary czytelne są na rysunku przekrojów geologicznych Jana Filipa Carosiego – spolonizowanego uczonego pochodzącego z Włoch, który odwiedził Chęciny w ramach zainteresowań mineralogicznych zleconych mu przez króla Stanisława Augusta⁵⁰. Problem z publikowanymi wielokrotnie rysunkami polega na tym, że analizowano relikty zamku, a nie merytorykę geologii. O samym zamku J.F. Carosi napisał: *Może dosyć już marnowania czasu na tę ruinę po zamku, którego nie potrafiąno zupełnie uszanować*⁵¹.

48 T. Wróblewski, *Rys historyczny górnictwa kruszcowego w Górach Świętokrzyskich*, „Przegląd Geologiczny” 1962, 8, s. 415; M. Paulewicz, *Chęcińskie...*, s. 45; por. Georgius Agricola, *De Re Metallica*, Basileae 1556; Jerzy Agricola, *O górnictwie i hutnictwie. Dwanaście ksiąg*, tłum. K. Kurková, Jelenia Góra 2000, s. 73–84 (ks. IV).

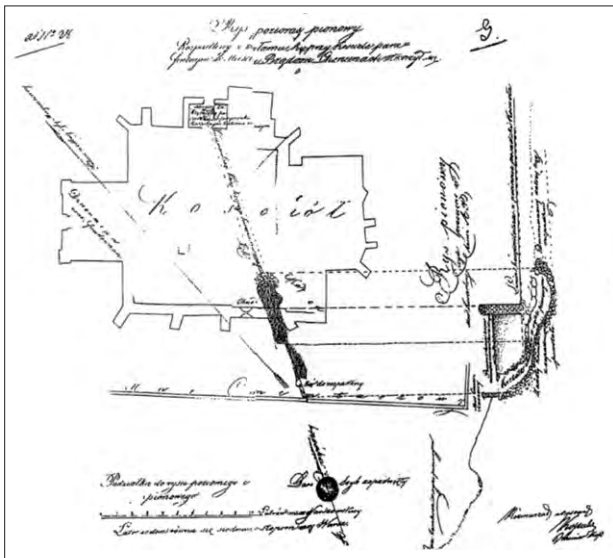
49 M. Paulewicz, Chęcińskie górnictwo kruszcowe XIV do połowy XVII w., mps pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. Zygmunta Sułowskiego, na Wydziale Humanistycznym KUL, Lublin 1982, archiwum NID Kielce, s. 158–160.

50 A. Waga, *O Janie Filipie Karozym i Karolu Pertesie, dwóch naturalistach polskich pod Stanisławem Augustem*, „Biblioteka Warszawska” 1843, 4, s. 205–206; J. Rózewicz, Z. Wójcik, *O Janie Filipie Carosim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975, 2, s. 222–226; Z. Wójcik, *Opis górnictwa okolic Chęcin, Jana Filipa Carosiego z 1781 roku*, „Studia Kieleckie” 1979, 1 (21), s. 46; tenże, *Carosi Jan Filip*, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, t. XXII, red. J. Piłatowicz, Warszawa 2011, s. 15–16; J. Gintel, *Cudzoziemcy w Polsce. Wiek XVIII–XIX*, Warszawa 1971, s. 121; K. Szymańska, *Podróże po Europie w XVII i XVIII wieku*, Leszno 2005, s. 128; D. Długosz, *Śladami Włochów w Polsce od XVI do XVIII wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2007, 23, s. 167–192; D. Sidorowicz, *Niemiecki uczonej w oświeconej Rzeczypospolitej. Johanna Philippa Carosiego „Podróż przez niektóre prowincje polskie”*, [w:] *Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją. Przestrzeń wyobrażeń*, t. II, red. F. Wolański, R. Kołodziej, Toruń 2009, s. 250–261; B. Piasecka, *Życie i twórczość Jana Filipa Carosiego*, [w:] *Dzieje Karczówki w Kielcach 1624–2014*, t. VIII, cz. 1, red. J. Michta, Kielce 2018, s. 11–117.

51 J.Ph. Carosi, *Podróże przez niektóre prowincje polskie*, „Magazyn Warszawski Pięknych Nauk, Kunsztów i Różnych Wiadomości Dawnych i Nowych” 1784, cz. 1, s. 83–103; cz. 2, s. 302–319; cz. 3, s. 558–562; cz. 4, s. 803–820 oraz „Pamiętnik Historyczno-Polityczny” 1785, 3, s. 851–855, za: I.Z. Siemion, *Jan Filip Carosi (1744–1801?): szkic biograficzny*, „Kwartalnik Nauki i Techniki” 1974, 19 (3), s. 495–503; „Magazyn Warszawski pięknych nauk, kunsztów i różnych wiadomości dawnych dla zabawy i pożytku osób obojga

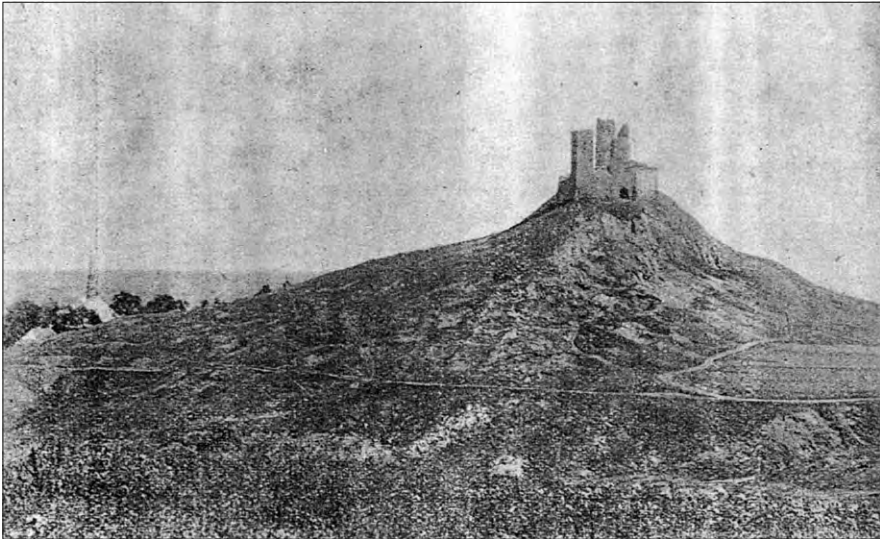

Ryc. 4. J.F. Carosi, 1781 r., tabl. I. Widok w kierunku południowym Góry Zamkowej, z czytelnymi szuflami eksploracyjnymi.

Ryc. 5. Plan kościoła św. Bartłomieja z 1838 r. pokazujący przebieg sztolni górniczej pod budowlą oraz przekrój odkopanej części sztolni, wykonany przez Kosseckiego, Inżyniera Kopalń, za: C. Hadamik, *Archeologia o zamku w Chęcinach*, [w:] *Chęciny na starej fotografii. Szkice z dziejów miasta*, red. D. Kalina, Kielce–Chęciny 2008, s. 72, rs. II, przypis 57.

plci, wszelkiego stanu i smaku”. Por. H. Borowska, „Magazyn Warszawski Pięknych Nauk” Piotra Światkowskiego 1784–1785, „Roczniki Biblioteczne” 1971, 15 (1–2), s. 31–39; A. Maciocha, *Autorzy dzienników podróży „Magazynu Warszawskiego”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, 12 (2/24), s. 83. J.F. von Carosi, *Podróże po polskich prowincjach, obserwacje mineralogiczne i inne dodatkowe opisy tych ziem (tom 1, wersja polska i niemiecka)*, [w:] *Dzieje Karczówki w Kielcach 1624–2014*, t. VIII, cz. 2, tłum. E. Martyna, red. J. Michta, Kielce 2018, s. 60–72 (list szósty, Chęciny, 19 sierpnia, s. 64).

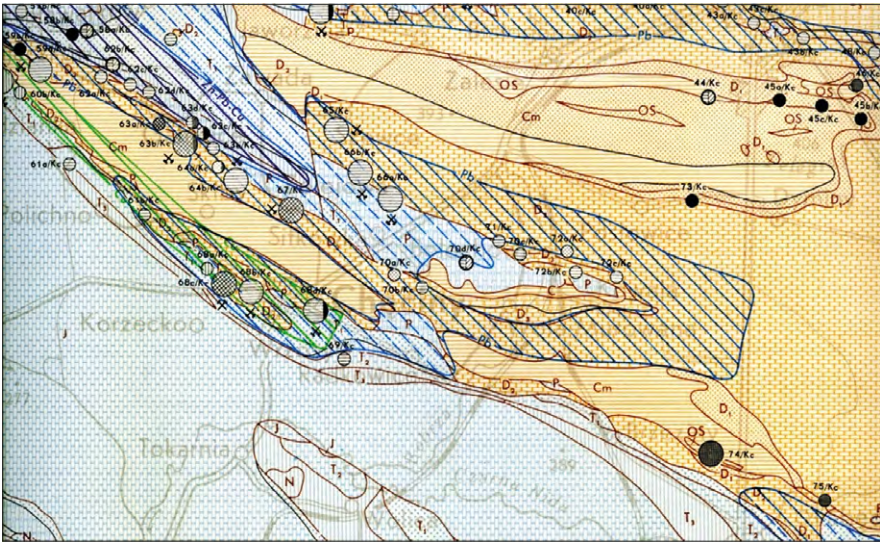
Ryc. 6. Widok na Chęciny i ruiny zamczyska od strony zachodniej, za: T. Dybczyński, *Ilustrowany przewodnik po Łysogórach*, Warszawa 1924, wkładka pomiędzy s. 134–135. Foto b.d.

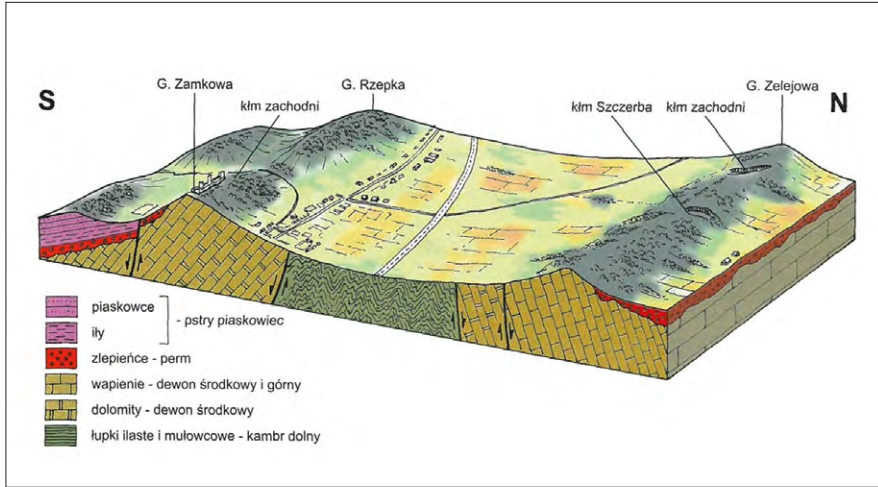
Ryc. 7. Zamek chęciński, widok od zachodu. Czytelne pola górnicze z hałdami po szurfach na stoku północnym oraz pozostałości szybów na stoku zachodnim. Foto E. Massalski 1930, zbiory Muzeum Narodowego w Kielcach – nr inw. MNKi/Ph/586, za: *Krajobrazy Kielecczyny na dawnej fotografii (1913–1939)*, Związek Polskich Artystów Fotografików Okręg Świętokrzyskich w Kielcach, Muzeum Narodowe w Kielcach, Katalog wystawy, lipiec/sierpień 1997, Kielce 1997, kat. 46.

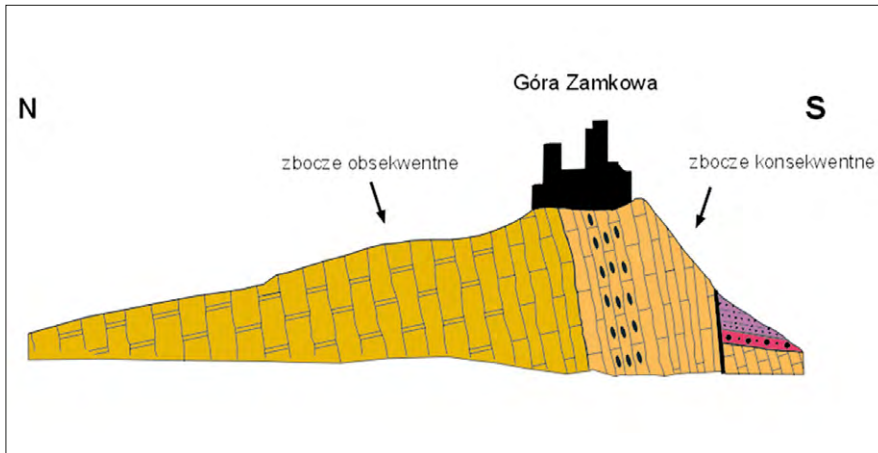
Ryc. 8. Widok Góry Zamkowej z okresu międzywojennego. Czytelne pola górniczne z hałdami po szurfach na stoku północnym oraz pozostałości szybów na stoku zachodnim. Zbiory Muzeum Fotografii w Krakowie.

Ryc. 9. Mapa metalogeniczna trzonu paleozoicznego Gór Świętokrzyskich (a). Lokalizacja historycznych kopalń kruszców w okolicy Chęciny (złóża na Górze Zamkowej SE oznaczone numerem 68d). Szrafury na mapie oznaczają zasięg formacji geologicznych ze zróżnicowaną litologią skał. Kółka: większe – złoża duże; mniejsze – złoża niewielkie i przejawy mineralizacji; pozioma szrafura w kółkach to kruszce ołowiu, za: Z. Rubinowski, Z. Kowalczewski, L. Lenczewicz, T. Wróblewski, *Metalogeneza trzonu paleozoicznego Gór Świętokrzyskich*, Warszawa 1966, tabl. 1.

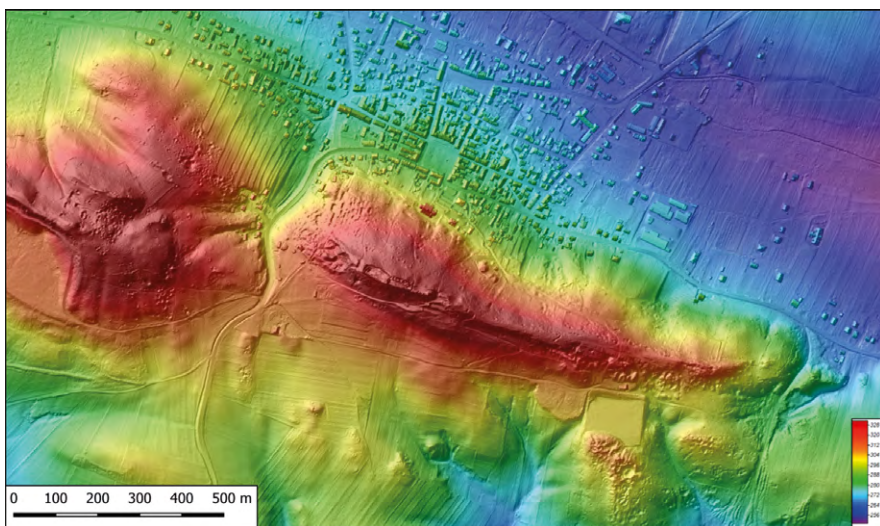

Ryc. 10. B. Waksmundzki, *Antyklina chęcina od Góry Zamkowej do Góry Miedzianki*, [w:] *Góry Świętokrzyskie. 25 najważniejszych odsłoneń geologicznych*, red. S. Skomski, Warszawa 2012, s. 64.

Ryc. 11. Przekrój geologiczny przez Górę Zamkową. Źródło: Z. Kotański, *Przewodnik geologiczny po Górach Świętokrzyskich*, Warszawa 1959, rys. 24, s. 80. Rys. J. Malec, *Zrozumieć ziemię*, portal internetowy PIG Warszawa, http://geoportal.pgi.gov.pl/zrozumiec_ziemię/wycieczki/swietokrzyskie_1/dzien_III/punkt_3_4 (dostęp: 1 IX 2020).

Komu ten krajobraz przeszkadzał? Las na Górze Zamkowej nie wyrósł naturalnie, nasadzenia rozpoczęto już w okresie międzywojnia i krajobrazowo twórczo rozwinięto w okresie PRL w ramach narodowej ochrony przyrody, realizując hasło: oddychaj u nas w świętokrzyskim zdrowo przy cementowni Nowiny i projektowanej fabryce tlenku glinu.

Ryc. 12–13. Numeryczny model terenu Wzgórze Zamkowego w Chęcinach (LIDAR) z czytelnymi polami górniczymi. Wyk. A. Sznajdrowska-Pondel 2020 r. Superpozycja modelu cieniowanego w skali szarości (Azymut: 0, Inklinacja: 35 stopni) z Numerycznym Modelem Terenu (paleta barwna).

Ryc. 14. Fragment ołtarza gwarków w kościele św. Anny w Annabergu (po 1521 r.), w piętnastowiecznym ośrodku górniczym rud srebra w okolicach góry Schreckenberg w Rudawach (fr. tablicy środkowej), https://www.annaberg-buchholz.de/tourismus/sehenswuerdigkeiten/st_annenkirche.php#&gid=1&pid=3 (dostęp: 30 XII 2018); por.: K. Maślankiewicz, *Georgius Aricola (1454–1555)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1956, 1 (4), s. 655–683.

Mistyka góry-kopalni kształtowała zachowania religijne górników przekazane w formie zjawisk mitologii górniczej⁵². Średniowieczny człowiek religii (*homo religiosus*) związany był wiarą instytucjonalną przez praktykę w sferze partykularnego kultu swej pozycji społecznej. Towarzyszyły temu liczne bractwa religijne tworzone przez poszczególne cechy i gildie. Według Andrea Huczmanovej⁵³ w miastach górniczych charakterystyczne były kultы wyznaniowe proroka Daniela⁵⁴, Świętej Rodziny⁵⁵, św. Anny, św. Wolfganga⁵⁶, do których dodać należy nowożytny kult św. Barbary⁵⁷.

Obok *interpretatio christiana* funkcjonowała *interpretatio antiqua*⁵⁸. W roku 1612 Walenty Rożdżeński, w swym poetyckim dziele *Officina ferraria*⁵⁹, opisuje dobre i złe duchy kopalni. Te pierwsze z „radością” opiekują się górnikami, wskazując miejsca, gdzie znajduje się ruda, drugie są groźne i karają śmiercią. Tak o nich pisze:

-
- 52 Ulrich von Kalbe, *Bergbuchlein, the Little Book on Ores. The First Mining Book Ever Printed*, trans. A. Sisco, note C.S. Smith, comp. M. Ross, Oxshott 2015, s. 1–15 (napisany w Saksonii w 1518 r. przez Ulricha von Kalbe *Bergbüchlein* jest pierwszym drukowanym tekstem górniczym. Rozmowa mistrza Daniela z uczniem Knappiusem): https://www.google.pl/books/edition/BERGBUCHLEIN_The_Little_Book_on_Ores_The/4JeCBgAAQBAJ?hl=pl&gbpv=0 (dostęp: 30 XII 2018).
- 53 A. Huczmonvá, *Przyczynek do historii i ikonografii ołtarza gwarków Hansa Hessego w kościele św. Anny w Annabergu*, „Hereditas Minariorum” 2015, 2, s. 139–144.
- 54 W społeczności gwarków szczególnie ważną rolę odgrywał starotestamentowy prorok Daniel (Dan 2, 29–46). Biblijną księgą głosi, że prorok ten miał sen, w którym Anioł Pański objawił mu tajemnicę gór i ukrytych w nich skarbów.
- 55 W kulcie tym zapewne chodzi o postać św. Józefa (ojca św. Rodziny), przedstawianego jako cieślę, stolarza.
- 56 Św. Anna, matka Maryi, patronka m.in. górników; św. Benedyktyn, biskup Ratyzbony w X w., często przedstawiany z toporem, patron m.in. cieśli i stolarzy; por. V. Schaubert, H.M. Schindler, *Ilustrowany leksykon świętych*, przekł. P. Tkaczyk, Kielce 2003, s. 34–35.
- 57 Dwunastowieczny kult św. Barbary, patronki naglej, niespodziewanej śmierci, szczególnie rozwinięty na Śląsku w XIX w.; por. Z. Kupsziński, *Kult św. Barbary w polskiej religijności ludowej*, „Rocznik Teologii Funkcjonalnej i Religiologii” 2012, 4 (59), s. 241–257.
- 58 Rozumiane jako wykładnia mitycznych (pogańskich) panteonów bóstw; por. K. Bracha, *Latawiec. Z katalogu imion rodzinnych duchów i demonów w źródłach średniowiecznych*, [w:] *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, Warszawa 2001, s. 315, przypis 6 (tam literatura przedmiotu).
- 59 *Officina ferraria abo hutá i wárstát z kuźniámi szláchetnego dziełá żelaznego przez Walentego Rożdżeńskiego. Teraz nowo wydána...* w Krakowie w drukarni Symona Kęmpiniego w roku 1612, reprint „Officyny Ferraria” 1612–, oprac.: R. Pollak, M. Radwan, S. Rospond. Fototypie: W. Floryan – wydanie jubileuszowe 2012.

De spectro seu montano dæmone.

...

Drugi rodzaj jest duchów tych, co są złośliwi,
górnikom przy kopaniu kruszców nieżyczliwi.
Ten obyczaj – po szybiech tułając się – mają, że więc radzi
Górniki w ziemi zawalają.
Taki duch w Aneberku w jednym szybie bywał
Który się z wielką szyją jak koń ukazował.
Tak długo, aż na koniec z swej szatańskiej złości
Zadusił w onym szybie górników dwanaści.
I tu u nas w Olkuszcu taki duch przychodzi⁶⁰.

Pisze też Roździeński o *duchowicę kuźniacze*, w rozdziale *Uboże albo duchowicę kuźniczni*. Duszki – *uboże* – przedstawiane są jako małe dzieci, które to, kiedy piec wygaszał w sobotę, zjadały pokarmy pozostawione dla nich przez kowalów, hałasując do czasu ponownego rozpalenia pieca⁶¹.

Przedstawienia ducha z „wielką szyją jak koń”, który ukazywał się nad szybem, można interpretować jak widzialne „wyziewy” z kopalni (szybu), w postaci lotnej = Latwiec (Latalec)⁶².

W przypadku Chęcina można zwrócić uwagę na zjawisko „wyziewów” sztolni na Górze Zamkowej, które opisał w 1778 r. Jan Filip Carosi:

Odkryłem w tym głównym wzgórzcu pionowy korytarz, wielki na około 3 łokcie. Przebiega on jakby przecinając z góry w dół, jest umiejscowiony tak około w środkowej partii wzniesienia. Szyb jest eksploatowany, od wieczora do rana lub też odwrotnie, składa się z łupków o wielkości pół łokcia, naprzemiennie ułożonych jakby warstwa po warstwie: z brunatnego kamienia rzecznoego tzw. brunatnego marmuru oraz wapienia siarczonego, tzw. kamienia cuchnącego. Wieczorem wstaje z grzbietu góry, świecąc się intensywnie, a jego partie ciągną się od wierzchołka do podstawy wzniesienia, dlatego zachęca do wszelkich prac wykopaliskowych. Nie tylko od tyłu wzniesienia widać go tak intensywnie, ale również z drugiej strony przebija się w świetle porannego słońca⁶³.

60 W. Roździeński, *Officina ferraria albo buta y warstat z kuźniami szlachetnego dzieła żelaznego*, Katowice–Wrocław 1948 (1612) (Biblioteka Pisarzy Śląskich, seria II.2); tenże, *Officina ferraria albo buta y warstat z kuźniami szlachetnego dzieła żelaznego*, oprac.: R. Pollak, M. Radwan, S. Rospond, Wrocław 1962, s. 128–129 – tekst ten jest podstawą do publikacji reprintu z 2012 r.

61 K. Bracha, *Uboże w świecie zmarłych*, [w:] *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 51.

62 K. Bracha, *Latawiec...*, s. 313–334.

63 J.F. von Carosi, *Podróże po polskich prowincjach...*, s. 64.

Ryc. 15. Współczesne mgły nad zamkiem Chęciny. Fot. P. Michalec 2019.

Ryc. 16. Współczesne mgły nad zamkiem Chęciny. Fot. W. Gliński 2014.

Interesujące jest, że J.F. Carosi wymienia górnika z Węgier, Pawła Orosza, sprowadzonego przez starostę Dembińskiego⁶⁴, który towarzyszył znanemu mineralogowi Johanowi Jacobowi Ferberowi⁶⁵ (także pracującemu dla króla) w zwiedzaniu Miedzianki pod Chęcunami. Ów górnik, przewodnik, opowiadał legendę jakoby tutejsze górnictwo założyła królowa Bona⁶⁶. Ferber również penetrował wzgórze zamkowe:

W Chęcinach, na wzgórzu zamkowym, po południowej stronie ciągnącej się w dal wapiennej skarpy, z wierzchu pokrytej warstwą czerwonej gliny, tak na ósmej i dziewiątej godzinie znajdują się 3 czynne kamieniołomy. Wydobywa się z nich wyżej opisany kamień piaskowca jako trochę gorszy rodzaj funkcjonalnego marmuru. [...] od południowej strony, widać na stromym zboczu prowadzące w głąb wejścia tunelu. Zostało wykute w pozyskanym marmurze i ma długość 2 ½ łokcia⁶⁷.

⁶⁴ Walenty Dembiński h. Rawicz, starosta żupnik chęciński oraz jego syn Stanisław Dembiński (1576–1581); por. *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowa, Kórnik 1993; K. Szymański, *Uwagi nad problematyką obsady starostwa chęcińskiego w XVI–XVII w.*, „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne” 2018, 19, s. 11–25.

⁶⁵ J.J. Ferber, *Relation von der ihm aufgetragenen mineralogischen berg- und hüttenmännischen Reise durch einige polnische Provinzen*, red. J.K.W. Voigt, Arnstadt–Rudolstadt 1804, s. 49.

⁶⁶ D. Kalina, *Materiały źródłowe do dziejów zamku w Chęcinach. Wyniki kwerendy źródłowej*, „Rocznik Świętokrzyski. Seria A-Nauki Humanistyczne” 2018, 35, s. 17–66.

⁶⁷ J.J. Ferber, *Relacje z podróży mineralogicznej, górniczej i metalurgicznej przez kilka przydzielonych polskich prowincji, członka Pruskiej Królewskiej Rady Najwyższej i pełnoprawnego członka zwyczajnego Akademii Nauk, itd. Relacja opracowana i wydana po jego śmierci Jana (Johanna) Carla Vilhelma Voigta rzeczoznawcy ds. górnictwa Księstwa Saksonii i Weimaru, radcę górniczego, wydawnictwie Langbein i Klüger z siedzibą w Arnstadt i Rudolstadt*, w 1804. *Bawarska Biblioteka w Monachium*, [w:] *Dzieje Karczówki...*, t. VIII, cz. 4, tłum. E. Martyna, red. J. Michta (w przygotowaniu do druku). Autor składa podziękowania redaktorowi serii dr. Jerzemu Michcie (Kielce) za udostępnienie tekstu przed publikacją.

Jest to wyraźna przesłanka, że już w drugiej połowie XVI w. zaczęto eksploatować i obrabiać kamień w okolicach Chęcina⁶⁸.

Wydaje się, że w rzeczywistości królowa Bona nigdy w Chęcinach nie była. Nie ma żadnych źródeł potwierdzających jej choćby chwilową obecność na zamku, pomimo tego do dziś „duch Bony” wędruje po zamkowych murach⁶⁹. Legenda ta to najbardziej znane podanie w odbiorze społecznym.

Królowa Bona po śmierci męża opuściła Wawel i przebywała z trzema córkami w Warszawie, na zamku po Piastach w tzw. Małym Dworze albo w niedalekim Jazdowie (Ujazdowie). Majątki, jakie otrzymała od króla Zygmunta I w Koronie i na Litwie na oprawę posagu, zamieniła w 1545 r. na dobra w Mazowszu, będące jej własnością, które to podniosła gospodarczo. W roku 1556 poprosiła króla Zygmunta Augusta o możliwość wyjazdu do Bari. Warunkiem zgody był zwrot wszystkich nadań, a więc wszystkich dóbr królewskich, jakie otrzymała. Nie mniej na 24 „skarbnych” wozach wywoziła zbiory klejnotów, strojów, zegarów, mebli, archiwaliów, księzek (w tym rękopis *Roczników* Jana Długosza)⁷⁰.

Zatem nie dziwne, że na zamku w Czersku (Mazowsze) znana jest legenda o królowej Bonie jako Białej Damie:

Podczas pakowania kosztowności królowa Bona w wyniku nieuwagi rozerwała okazały sznur pereł, które rozsypały się po podłodze. Kobieta ze względu na pośpiech nie chciała, żeby służba zebrała cenne części naszyjnika. Legenda głosi, że w każdym miesiącu podczas pełni królowa Bona wraca do zamku w postaci Białej Damy. Zajmuje się zbieraniem pereł widocznych w świetle księżycy. Gdy kończy, one znów się

68 Z. Guldon, W. Kowalski, *W kwestii identyfikacji surowców skalnych użytych w XIV–XVIII w. do wyrobu tablic inskrypcyjnych na terenie Kielecczyzny*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1984, 32 (4), s. 525–534; M. Wardzyński, *Początki eksploatacji i wykorzystania „marmurów” chęcińskich (1583–1614)*, [w:] *Ars historiae – Historia artis. Prace ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Maroszek, Białystok 2012, s. 165–186.

69 C. Hadamik, *Archeologia a legendy chęcińskie*, [w:] *Legendy świętokrzyskie*, red. K. Bracha, Kielce 2009, s. 253–260.

70 U. Borkowska, *Rezydencje Jagiellonów*, [w:] *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001, s. 27; U. Borkowska, *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, Warszawa 2012, s. 526–527; spis włączony do Metryki Koronnej, Archiwum Główne Akt Dawnych, sygn. 94, 1558 17.XI 1559, 29.1, *Liber Neapoli scriptus seu potius testamentum et simul inventarium bonorum omnium ser-mae reginae Bonae, albo pargameno opertus, sub literis SY n 178; Liber centesimus septuagesimus septimus N 178 sub literis SY (XVII w.)*, wg Inwentarza Metryki Koronnej. Księgi wpisów i dekrétów polskiej kancelarii królewskiej z lat 1447–1795, oprac. I. Sułkowska-Karasiowa i Maria Woźniak, http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml (dostęp: 15 V 2024).

rozsypują, a praca królowej zaczyna się od nowa. Biała Dama musi więc nieustannie wracać na dziedziniec, co ma być karą za próżność kobiety⁷¹.

Królowa Bona w piśmiennictwie historycznym XIX w. po raz pierwszy wymieniona jest w Chęcinach przez Juliana Niemcewicza⁷², kolejno w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego...*⁷³, następnie przez Ignacego Karpińskiego:

Bona 100,000 zł reńskich wniosła mężowi gotówkę posagu a Król tyleż jej przywianku dodał i zabezpieczył tę oprawę na Mazowszu w Koronie i Litwie i Podlasiu a nato przydał jej cła Radziejowskie i Słońskie. Prócz tego otrzymała niektóre starostwa [...]. Po zgonie Zygmunta, Bona, której syn do rządów mięszać się dał zgromadziła swoje dostaki w gotówce i klejnoty w zamku Chęcińskim, gdzie też i zamięszkała, mając zamiar rzucić Polskę osiąść w dziedzicznych Xięstwach we Włoszech i tam wspaniale się urządzi...⁷⁴

Za nim Witalis Grzeliński parafrazuje i przepisuje:

W r. 1554 przez pewien czas były przechowywane skarby królowej Bony pod strażą Włocha Braccio. Po zgonie Zygmunta I Bona, której syn do rządu mieszać się dał, porzucił Polskę i osiąść w dziedzicznych księstwach we Włoszech. Posagu wniosła 10 000 zł. reńskich, ale jej skarb na zamku chęcińskim wynosił około półtora miliona dukatów. Nareszcie Wilga starosta ostrołęcki, otrzymawszy pozwolenie królewskie, uładował te skarby na 24 wozy, do których użyto 140 koni, a Walenty Dębiński kasztelan sandecki i starosta chęciński odprowadził Bonę z rozkazu króla do granic Polski. [...] Piwnice zamkowe, dziś zasypane powiedziałyby nam wiele ciekawych rzeczy, gdyby mówić umiał⁷⁵.

Pytanie, skąd Niemcewicz pozyskał informację o Bonie w Chęcinach. Pobyt królowej Bony w Chęcinach jest słabo udokumentowany źródłowo. Według Urszuli Borkowskiej osobnego zbadania wymagają rezydencje królowej w okresie wdowieństwa⁷⁶.

71 T. Zagrodzki, *Czersk. Zamek i miasto historyczne*, Warszawa 1996, s. 27–46; A. Sypek, R. Sypek, *Zamki i warownie ziemi mazowieckiej*, Warszawa 2002, s. 49–53.

72 J.U. Niemcewicz, *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż 1858, s. 25.

73 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880, s. 576–577.

74 I. Karpiński, *Krótki rys ustroju dawnej Polski i poglądy na przyszłość*, t. II, Warszawa 1887, s. 102 (VII. Summy Naepolitańskie i Bajońskie).

75 W. Grzeliński, *Monografia Chęcín*, Kielce 1908, s. 15–16.

76 U. Borkowska, *Rezydencje Jagiellonów...*, s. 27; L. Kajzer, *Z badań nad zamkami państwowymi pierwszych Jagiellonów*, [w:] *Późnośredniowieczne zamki na terenie dawnego województwa sandomierskiego*, red. tenże, Kielce 2005, s. 17–33.

Warto zauważyć, że legendę tę można interpretować jako archetypowy przekaz, który może wywodzić się z zapomnianego bogatego europejskiego folkloru górniczego, podobnie jak ten dotyczący „Mistrza Hoemmerlina”, znanego również jako „Mnich z Gór”, czy „Białej Damy” lub „Czarnej Damy”⁷⁷, których pojawienie się w formie eterycznej mgły informowało o możliwości eksploracji bądź ostrzegało o zagrożeniu pracy w kopalniach, czy wreszcie innych niezliczonych bóstw opiekuńczych podziemnych zjawisk.

W mitologii większości kultur, bez względu na czas i miejsce, panuje przekonanie, iż minerały należą do sakralnej (archetypowej) Matki-Ziemi, a rudy dojrzewają w jej wnętrzu niczym embriony. Górnicy kopiący rudy naruszają naturalny proces okresu prenatalnego, pomagają matce (ziemi) „aby porodziła wcześniej”, zaś hutnik i kowal, „panowie ognia”, pozwalają na transmisję w inny stan „embriona” przez doskonalenie „uduchowionej” materii⁷⁸. Legenda o królowej Bonie⁷⁹ staje się swoistą *mimesis* górniczej „Damy” jako spersonifikowane zjawisko przyrodnicze. Myślenie mityczne, obrazowe w swej istocie, charakteryzuje się właściwą sobie metaforycznością. Mit stale skrywa swe właściwe znaczenie – nie ma mitu poza metaforą⁸⁰. Teza ta jednak wymaga pogłębionych studiów w aspekcie analizy wymiany kodów znaczeniowych mitów historycznych w przekazie międzykulturowym, również w aspekcie psychologicznym⁸¹.

77 Legendy o białych, jak i czarnych damach, jako zjawisko para-demonicznych wierzeń ludowych, pojawiają się dość powszechnie przy innych zamkach w Polsce: „Czarna Pani” zamku Sobień-Leska, egzotyczna „Biała Pani” z Niedzicy, „Mała Pani” z Odrzykonii, „Dobra Pani” z Bobolic, „Biała Dama” z Toszka, „Biała Dama” z Kórnika, „Biała Dama” z Gołubia-Dobrzynia, „Czarna Księżniczka” z Szamotuł, „Czarny Pies” z Ogrodzieńca. Wątki legendarne białych i czarnych dam związane są z reguły z wielką miłością, zakończoną nagłą, tragiczną, przedwczesną śmiercią, por. L. Pełka, *Polska demonologia ludowa*, Warszawa 1987, s. 215–227.

78 M. Eliade, *Kowale i alchemicy*, tłum. A. Leder, Warszawa 1993, s. 52, przypis 3. O mitach związanych z kopalniami, por. P. Sébillot, *Les travaux publics et les mines dans les traditions et les superstitions de tous les peuples*, Paris 1894, s. 479–493 – Paul Sébillot (1843–1918), etnolog, pisarz i malarz pochodzący z Bretanii, patrz: J. Bednarski, *Etografia francuska*, „Lud” 1977, 16, s. 16–74, w rozważaniach filozofii nauki i poezji patrz: G. Bachelard, *La Terre et les rêveries de la volonté*, Paris 1948, s. 183) https://classiques.uqam.ca/classiques/bachelard_lard_gaston/terre_et_reverie_volonte/terre_et_reverie_volonte.html (dostęp: 1 x 2019); por. S. Orzechowski, *Ubodzy wyrobnicy czy zamożni rzemieślnicy - przyczynek do poznania społecznej i ekonomicznej pozycji „czarnych metalurgów” w kulturze przeworskiej*, [w:] *Zbytek i ubóstwo w starożytności*, red. L. Kostuch, K. Ryszewska, Kielce 2010, s. 214–231.

79 *Legendy świętokrzyskie*, oprac. J. Stankiewicz, Warszawa 1988, s. 39–40; T. Banaś, R. Garus, *Legendy świętokrzyskie. Przewodnik rodzinny*, Kielce 2002, s. 40.

80 E. Cassirer, *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, tłum. A. Staniewska, Warszawa 1971, s. 159–218.

81 P. Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa 2010.

Ważną rolę organizacyjną górnictwa chęcińskiego odegrał Zakon Braci Mniejszych. Miasto cieszyło się szczególną opieką Kazimierza Wielkiego, albowiem jemu przypisuje się fundację kościoła farnego pod wezwaniem św. Bartłomieja i św. Jadwigi⁸² oraz klasztoru franciszkanów. Król uzyskał bullę od papieża Urbana V w roku 1367, która potwierdziła możliwość budowy domu zakonnego w: *Sacaeva, Sidlow, in Cantzin et in Opoczno oppidis [...] locum fratrum ordinis mendicantium construere [...] ordinis minorum fraters in Chanzin, in Saveu, in Sydlow ac in Opoczno*⁸³.

W literaturze przedmiotu pojawiła się wątpliwość dotycząca funkcjonowania klasztoru franciszkanów w Chęcinach, bowiem brakuje przekazów źródłowych od daty wydania dokumentu fundacyjnego i jego późniejszej aktywności do końca XV⁸⁴. Problem wyjaśnił Dariusz Karczewski, stwierdzając, że król zdołał ufundować dom Minorytów tylko w Chęcinach. Z roku 1398 mamy pierwszą informację o zakonniku z tego klasztoru, bracie Jerzym⁸⁵. Niezwykle interesującym założeniem (niebadanym archeologicznie) był drewniany kościół św. Jakuba, znajdujący się na terenie klasztoru franciszkańskiego⁸⁶, o funkcji „domu modlitwy”⁸⁷ i archiwum bractwa górniczego.

Niewątpliwie zamek chęciński w swej najstarszej fazie spełniał funkcję zamku górniczego, strzegącego regale królewskiego kopalnictwa kruszcowego, analogicznie do innych zamków górniczych w Europie Środkowowschodniej (Wieliczka,

⁸² Przyjmuje się rok 1350 wg zapisu: J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 1, wyd. J. Korytkowski, J. Łukowski, Gniezno 1880, s. 584; M. Paulewicz, *Kościoby...*, s. 214; który przy braku dokumentu fundacyjnego kwestionuje tę datę, ale opowiada się za Kazimierzem Wielkim. Wezwanie św. Bartłomieja i Jadwigi skłania go do tezy o śląskich powiązaniach świątyni (Trzebnica).

⁸³ *Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 1, wyd. A. Theiner, Rome 1860, s. 642–643; por.: M. Paulewicz, *Kościoby...*, s. 217, przypis 29; K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, Kraków 1937, s. 125–126, 379; T. Holcerowa, S. Michalczyk, *Zespół pofranciszkański w Chęcinach*, Warszawa 1972.

⁸⁴ Z. Zyglewski, *Monarcha a klasztor w Polsce późnego średniowiecza*, Bydgoszcz 2000, s. 30–31.

⁸⁵ D. Karczewski, *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – Rozwój – Organizacja wewnętrzna*, Kraków 2013, s. 148–149.

⁸⁶ M. Paulewicz, *Kościoby...*, s. 218–220, przypis 22 – podaje relacje Ojca Goskiego, prowincjała z Krakowa, wizytującego konwent chęciński w 1612 r., wg: A. Karwacki, *Materiały do historii konwentów franciszkańskich w Prowincji Polskiej*, t. IX, s. 47–49, rkps, Archiwum Franciszkańskie w Krakowie.

⁸⁷ Funkcja taka uzasadniona jest w świetle artykułu: M. Kutzner, *Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1989, 13 (186), s. 3–46.

Kremnica, Bańska Bystrzyca, Olkusz – zamek Rabsztyn, Zlaté Hory – zamek Edelstein i Leuchenstein, Złotoryja – zamek Rokitnica, za czasów Wacława II – Kutna Hora)⁸⁸.

Należy zauważyć, że w okolicach Gór Świętokrzyskich, w rejonie Miedzianki i Miedzianej Góry występowały rudy miedzi, a w rejonie Chęciny i Kielc rudy ołowiu. Złóża występowały w znacznym rozproszeniu, w formie warstw i pseudowarstw, żył, gniazd w kieszeniach krasowych oraz nieregularnych skupień impregnacyjnych. Miały charakter polimetaliczny. Zawierały głównie minerały żelaza, miedzi, ołowiu, cynku oraz mniejszymi ilościami manganu, kobaltu, niklu, arsenu, cyny i srebra. Prace górnicze rozpoczęły się już w średniowieczu, na pewno w XIV w. w rejonie Chęciny. Kolejny okres ich rozkwitu można datować na koniec XV i XVI w. Złóża te jednak były zbyt ubogie, aby rozwinął się tu znacznie szerszy ośrodek górniczy⁸⁹. Nie mniej eksploatacja złóż kruszcowych musiała odegrać rolę w osadnictwie „wolnych grup górników”, jak i w procesach miastotwórczych Chęciny i Kielc.

Przedstawiono w zarysie problematykę kopalnictwa tylko na Górze Zamkowej, ze względu na funkcjonowanie zamku, a gór kruszcowych koło Chęciny było 12⁹⁰.

Należy się zastanowić, czy nie powrócić do studiów i badań górnictwa chęcińskiego w aspekcie dokumentacji numerycznego modelu terenu, która „czytelnie” pokazuje potencjał historycznej eksploatacji⁹¹.

⁸⁸ P. Cembrzyński, Miasta górnicze Europy Środkowowschodniej w XIII–XVII wieku, Kraków 2014, praca doktorska, Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego: <https://www.google.pl/search?q=pawe%C5%82+cembrzy%C5%84ski+miasta+g%C3%B3rnicze+europa+%C5%9Brodkowowschodniej+w+xiii-xvii+wiek&esv=2554> (dostęp: 14 V 2024); tenże, *Przyczynek do studiów nad funkcją zamków w średniowiecznych miastach górniczych Europy Środkowej*, „Architectus” 2019, 1 (57), s. 54–66; por. tenże, „Gold rush” or „considered investment”? *Origins of mining towns in the medieval Central Europe*, „Acta Rerum Naturalium” 2017, 21, s. 59–72; tenże, *Ekologia górnictwa. Człowiek a środowisko w średniowiecznej i wczesnonowoczesnej w Europie Środkowej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2019, 67 (1), s. 17–39.

⁸⁹ T. Mikoś, *Górnictwo skarby przeszłości. Od kruszcu do wyrobu i zabytkowej kopalni*, Kraków 2008, s. 247–251.

⁹⁰ Góra Bolechowska (Góra Bolechowicka), Góra Gałęska (Góra Gałęzicka), Jerzmaniec (Góra Czerwona), Miedzianka, Ołowianka, Rzepka, Żakowa (Góra Skibska), Sosnowka, Góra Szevska, Góra Zamkowa, Góra Zelejowa i Kosówka (wg *Lustracji dóbr królewskich województwa sandomierskiego z lat 1564–1615*).

⁹¹ P. Cembrzyński, M. Legut-Pintal, *Airborne laser scanning as a method of localisation and documentation of mining sites remains. Examples from Silesia*, „Acta Rerum Naturalium” 2014, 16, s. 187–202.

Bibliografia

- Bachelard G., *La Terre et les rêveries de la volonté*, Paris 1948.
- Balzer O., *Studium o Kadłubku*, [w:] *Pisma pośmiertne*, t. I, Lwów 1934–1935.
- Banaś T., Garus R., *Legendsy świętokrzyskie. Przewodnik rodzinny*, Kielce 2002.
- Bednarski J., *Etonografia francuska*, „Lud” 1977, 16, s. 16–74.
- Borkowska M., *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1999.
- Borkowska U., *Dynastia Jagiellonów w Polsce*, [w:] *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001, s. 526–527.
- Borkowska U., *Rezydencje Jagiellonów*, [w:] *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. E. Opaliński, T. Wiślicz, Warszawa 2001, s. 9–31.
- Borowska H., „Magazyn Warszawski Pięknych Nauk” Piotra Świtkowskiego 1784–1785, „Roczniki Biblioteczne” 1971, 15 (1–2), s. 31–39.
- Boski P., *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa 2010.
- Bracha K., *Latawiec. Z katalogu imion rodzinnych duchów i demonów w źródłach średniowiecznych*, [w:] *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej*, Warszawa 2001, s. 313–334.
- Bracha K., *Uboże w świecie zmarłych*, [w:] *Dynamika przemian społecznych i religijnych w średniowieczu*, red. T. Grabarczyk, T. Nowak, Warszawa 2011, s. 31–334.
- Carosi J.F., *Podróże po polskich prowincjach, obserwacje mineralogiczne i inne dodatkowe opisy tych ziem (tom I, wersja polska i niemiecka)*, [w:] *Dzieje Karczówki w Kielcach 1624–2014*, t. VIII, cz. 2, tłum. E. Martyna, red. J. Michta, Kielce 2018, s. 60–72.
- Carosi J.Ph., *Podróże przez niektóre prowincje polskie*, „Magazyn Warszawski Pięknych Nauk, Kunsztów i Różnych Wiadomości Dawnych i Nowych” 1784, cz. 1, s. 83–103; cz. 2, s. 302–319; cz. 3, s. 558–562; cz. 4, s. 803–820.
- Cassirer E., *Esej o człowieku. Wstęp do filozofii kultury*, tłum. A. Staniewska, Warszawa 1971.
- Cembrzyński P., „Gold rush” or „considered investment”? *Origins of mining towns in the medieval Central Europe*, „Acta Rerum Naturalium” 2017, 21, s. 59–72.
- Cembrzyński P., *Przyczynek do studiów nad funkcją zamków w średniowiecznych miastach górniczych Europy Środkowej*, „Architectus” 2019, 1 (57), s. 54–66.
- Czarnocki J., *Przewodnik XX Zjazdu Polskiego Geologicznego*, Kraków 1948.
- Długosz D., *Śladami Włochów w Polsce od XVI do XVIII wieku*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2007, 23, s. 167–192.
- Dobosz J., *Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku*, Poznań 2002.
- Dobosz J., Wyrwa A., *Działalność gospodarcza cystersów na ziemiach polskich – zarys problemu*, [w:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 1, *Dzieje i kultura męskich klasztorów*

- cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów nowożytnych*, red. A.M. Wyrwa, J. Strzelczyk, K. Kaczmarek, Poznań 1999, s. 189–212.
- Domergue C., *Les mines antiques. La production des métaux aux époques grecque et romaine*, Paris 2008.
- Dziekoński T., *Metalurgia miedzi i srebra w Europie Środkowej od XV do końca XVIII wieku*, Wrocław 1963.
- Eliade M., *Kowale i alchemicy*, Warszawa 1993.
- Eliade M., *Rumuni. Zarys historii*, Bydgoszcz 1998.
- Ferber J.J., *Relation von der ihm aufgetragenen mineralogischen berg- und hüttenmännischen Reise durch einige polnische Provinzen*, red. J.K.W. Voigt, Arnstadt–Rudolstadt 1804.
- Fijałkowska A., Fijałkowski E., *Surowce skalne użyte przy budowie średniowiecznych (XII–XV w.) zamków w regionie świętokrzyskim*, [w:] *VI Konferencja sozologiczna i seminarium petroarcheologiczne, Poznań 29 IX 1994*, red. J. Skoczylas, Poznań 1994, s. 16–19.
- Georgius Agricola, *De Re Metallica*, Basileae 1556, <https://doi.org/10.5962/bhl.title.63737>
- Gintel J., *Cudzoziemcy w Polsce. Wiek XVIII–XIX*, Warszawa 1971.
- Gliński W., *Architectura militaria w regionie świętokrzyskim w świetle badań milenijnych, ze szczególnym uwzględnieniem Królewskiego Zamku w Chęcinach*, [w:] *Z perspektywy 50-lecia. W kręgu obchodów milenijnych na Kielecczyźnie (1957–1966/67). Państwo – Kościół – Nauka – Popularyzacja*, red. A. Młynarczyk-Tomczyk, S. Orzechowski, Kielce 2017, s. 219–242.
- Gliński W., *Badania archeologiczne na terenie miasta i zamku w Chęcinach w kontekście studiów historycznych. Problematyka i stan badań*, [w:] *Chęciny przez stulecia*, red. L. Michalska-Bracha, J. Szczepański, Warszawa 2019, s. 13–36.
- Gliński W., *Królewski zamek w Chęcinach w relacjach dziejopisów, krajoznawców, artystów oraz w świetle badań architektów i archeologów*, [w:] *Zamek królewski w Chęcinach na tle Europy Środkowej. Geneza, funkcje, znaczenie*, red. B. Wojciechowska, S. Konarska-Zimnicka, Kielce 2018, s. 11–73.
- Gliński W., *Nowe elementy poznawcze zamku królewskiego w Chęcinach w świetle nowych badań archeologicznych i studiów historycznych*, [w:] *Studia z historii i archeologii architektury. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Zbigniewowi Pianowskiemu w 70. rocznicę urodzin*, red. P. Gorozd-Dziuban, P. Kocańda, A. Rozwałka, Rzeszów 2021, s. 183–224.
- Gliński W., Hadamik C., *Zamek królewski w Chęcinach – zarys problematyki badawczej i konserwatorskiej. Próba periodyzacji funkcjonalno-przestrzennej obiektu*, [w:] *Zamki i przestrzeń społeczna w Europie Środkowej i Wschodniej*, red. M. Antoniewicz, Warszawa 2002, s. 374–390.
- Górski K., *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie” 1928, 8, s. 1–108.
- Grodecki R., *Polityka pieniężna Piastów*, Kraków 2009.
- Grzeliński W., *Monografia Chęcín*, Kielce 1908.

- Guerquin B., *Fazy rozwoju zamku w Chęcinach*, [w:] *II Konferencja naukowa w Warszawie 28 i 29 kwietnia 1961. Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Referaty i dyskusje*, red. W. Antoniewicz, P. Biegański, Warszawa 1963, s. 71–73.
- Guerquin B., *Zamek w Chęcinach*, [w:] *III Konferencja naukowa w Warszawie 13 i 14 kwietnia 1962. Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. Referaty i dyskusje*, red. W. Antoniewicz, P. Biegański, Warszawa 1964, s. 122–123.
- Guerquin B., *Zamki w Polsce*, Warszawa 1984.
- Guldon Z., *Rozwój górnictwa i hutnictwa metali oraz przemysłu zbrojeniowego w Staropolskim Okręgu Przemysłowym do początków XX wieku*, [w:] *W pięćdziesięciolecie Centralnego Okręgu Przemysłowego. Referaty i komunikaty z sesji naukowej w Sandomierzu 25–26 kwietnia 1988 roku*, red. J. Gołębiewski, Z. Tabaka, Kraków 1991, s. 12–39.
- Guldon Z., Kaczor J., *Górnictwo i hutnictwo w Staropolskim Okręgu Przemysłowym w drugiej połowie XVIII wieku*, Kielce 1994.
- Guldon Z., Kowalski W., *W kwestii identyfikacji surowców skalnych użytych w XIV–XVIII w. do wyrobu tablic inskrypcyjnych na terenie Kielecczyny*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1984, 32 (4), s. 525–534.
- Hadamik C., *Archeologia a legendy chęcińskie*, [w:] *Legendy świętokrzyskie*, red. K. Bracha, Kielce 2009, s. 253–260.
- Hadamik C., *Archeologia o zamku w Chęcinach*, [w:] *Chęciny na starej fotografii. Szkice z dziejów miasta*, red. D. Kalina, Kielce–Chęciny 2008, s. 53–80.
- Hadamik C., *Najstarszy zamek w Chęcinach*, [w:] *II Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2009, s. 300–313.
- Hadamik C., *Zamek królewski w Chęcinach: archeologiczne przesłanki do kwestii jego genezy i pierwotnej funkcji*, [w:] *Późnośredniowieczne zamki na terenie dawnego województwa sandomierskiego*, red. L. Kajzer, Kielce 2005, s. 145–170.
- Hadamik C., Hadamik K., *Fazy rozwoju przestrzennego zamku królewskiego w Chęcinach (od końca XII do połowy XVII wieku)*, [w:] *III Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, red. K. Stala, Kraków 2011, s. 75–83.
- Holcerowa T., Michalczuk S., *Zespół pofranciszkański w Chęcinach*, Warszawa 1972.
- Huczmonová A., *Przyczynek do historii i ikonografii ołtarza gwarków Hansa Hessego w kościele św. Anny w Annabergu*, „Hereditas Minariorum” 2015, 2, s. 139–144.
- Jerzy Agricola, *O górnictwie i hutnictwie. Dwanaście ksiąg*, tłum. K. Kurková, Jelenia Góra 2000.
- Joannis Dlugossi, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. I–II*, Warszawa 1964.
- Jurek T., *Polska pod władzą obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilanowski, Kraków 2006, s. 187–220.
- Jurek T., *W sprawie daty koronacji Wacława II na króla polskiego*, „Kwartalnik Historyczny” 2013, 120 (3), s. 549–551.

- K. Pliniusza Starszego *historii naturalnej XXXVII*, wyd. J. Łukaszewicz, Poznań 1845.
- Kajzer L., *Między Chęcunami a Pińczowem, czyli o nowych badaniach obu warowni*, [w:] *Klio viae et in via. Opuscula Marco Cetwiński dedicata*, red. A. Odrzywolska-Kidawa, Warszawa 2010, s. 295–304.
- Kajzer L., *Wieże zamków Prowincji Wielkopolskiej*, „Archeologia Historica Polona” 2002, 12, s. 48–69.
- Kajzer L., *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996.
- Kajzer L., *Z badań nad zamkami państwowymi pierwszych Jagiellonów*, [w:] *Późnośredniowieczne zamki na terenie dawnego województwa sandomierskiego*, red. L. Kajzer, Kielce 2005, s. 17–33.
- Kajzer L., *Z badań nad zamkami państwowymi pierwszych Jagiellonów*, [w:] *Późnośredniowieczne zamki na terenie dawnego województwa sandomierskiego*, red. L. Kajzer, Kielce 2005, s. 17–33.
- Kajzer L., *Zamki i społeczeństwo*, Łódź 1993.
- Kajzer L., Kolodziejki S., Salm J., *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2001.
- Kalbe Ulrich von, *Bergbuchlein, the Little Book on Ores. The First Mining Book Ever Printed*, trans. A. Sisco, note C.S. Smith, comp. M. Cross, Oxshott 2015.
- Kalina D., *Materiały źródłowe do dziejów zamku w Chęcinach. Wyniki kwerendy źródłowej*, „Rocznik Świętokrzyski. Seria A-Nauki Humanistyczne” 2018, 35, s. 17–66.
- Kamińska Z., *Osiągnięcia i perspektywy badań nad prawem niemieckim w Polsce – rola Zygrfyda Rymaszewskiego*, [w:] *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. XI, red. J. Malec, Kraków–Lublin–Łódź 2008, s. 11–18.
- Kantak K., *Franciszkanie polscy*, t. I, Kraków 1937.
- Karczewski D., *Franciszkanie w monarchii Piastów i Jagiellonów w średniowieczu. Powstanie – Rozwój – Organizacja wewnętrzna*, Kraków 2013.
- Karpiński I., *Krótki rys ustroju dawnej Polski i poglądy na przyszłość*, Warszawa 1887.
- Karwacki A., *Materiały do historii konwentów franciszkańskich w Prowincji Polskiej*, t. IX, s. 47–49 (rkps, Archiwum Franciszkańskie w Krakowie).
- Kędziński A., *Czy istnieją monety Zbigniewa, syna Władysława Hermana?*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2005, 49 (1), s. 23–37.
- Kędziński A., *Polskie denary krzyżowe w skarbie ze Słuszkowa*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1998, 42 (1–2), s. 21–48.
- Kędziński A., *Wczesnośredniowieczny skarb denarów krzyżowych ze Słuszkowa koło Kalisza w świetle nowych badań*, [w:] *Kalisz wczesnośredniowieczny*, red. T. Baranowski, Kalisz 1998, s. 91–108.
- Kęsek M., *Działalność cystersów wąchockich w zakresie metalurgii żelaznej w średniowieczu*, [w:] *Dzieje i technika świętokrzyskiego górnictwa i hutnictwa kruszcowego*, red. Z. Kowalczewski, Warszawa 1972, s. 145–155.

- Kętrzyński W., *Studia nad dokumentami XII wieku*, Kraków 1891.
- Kiryk F., *Chęciny w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, [w:] F. Kiryk, *Miasta małopolskie w średniowieczu i czasach nowożytnych*, Kraków 2013, s. 303–323.
- Kiryk F., *Chęciny w epoce piastowskiej i jagiellońskiej*, [w:] *VII Wieków Chęcin. Materiały sesji naukowej w Chęcinach 24 V 1975*, red. Z. Guldon, Kielce 1976, s. 25–44.
- Kiryk F., *Nieznane dokumenty do dziejów Chęcin z pierwszej połowy XV wieku*, [w:] *Stromata historia in honorem Mariae Zawadzki. Studia historyczne Romanowi Marii Zawadzkiemu w 70 rocznicę urodzin*, red. J. Urban, Kraków 2006, s. 71–83.
- Kiryk F., *Urbanizacja małopolska. Województwo sandomierskie XIII–XVI wiek*, Kielce 1994.
- Kočka-Krenz H., *Kruszec srebrny na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Surowce mineralne w pradziejach i we wczesnym średniowieczu Europy Środkowej*, red. B. Gediga, Wrocław 1988, s. 81–90.
- Kodeks Dyplomatyczny Małopolski (KDM)*, t. I, Kraków 1876.
- Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. III, wyd. J. Bartoszewicz, Warszawa 1858.
- Kotański Z., *Przewodnik geologiczny po Górach Świętokrzyskich*, Warszawa 1959.
- Kozłowska-Budkowska Z., *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1, Kraków 1937.
- Krakowski S., *Region kielecki jako teren najazdów w drugiej połowie XIII w.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1973, 8, s. 183–208.
- Kronika Thietmara*, tłum. M.Z. Jedlicki, pośl. K. Ożóg, Kraków 2002.
- Krzyżanowski J., *Wolności górnicze Polsce (do końca XIV w.)*, Kraków 1935.
- Kubicki R., *Stosunki kościelne, kultura i opieka społeczna*, [w:] *Dzieje regionu świętokrzyskiego od X do końca XVIII wieku*, red. J. Wijaczka, Warszawa 2004, s. 81–95.
- Kuczynski J., *Zamki województwa kieleckiego*, Kraków 1969.
- Kupsiński Z., *Kult św. Barbary w polskiej religijności ludowej*, „Rocznik Teologii Funkcjonalnej i Religiologii” 2012, 4 (59), s. 241–257.
- Kürbis B., *Jak Mistrz Wincenty pisał historię Polski*, [w:] *Mistrz Wincenty Kadłubek. Człowiek i dzieło, pośmiertny kult i legenda*, red. K.R. Prokop, Kraków 2001, s. 59–78.
- Kürbis B., *Wstęp*, [w:] *Mistrz Wincenty Kadłubek, Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003, s. LXXXII–CV.
- Kutzner M., *Architektura średniowiecznych klasztorów i kościołów franciszkańskich*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” 1989, 13 (186), s. 3–46.
- Lasek P., *Turris fortissimo nomen Domini. Murowane wieże mieszkalne w Królestwie Polskim od 1300 r. do połowy XVI w.*, Warszawa 2013.
- Legendy świętokrzyskie*, oprac. J. Stankiewicz, Warszawa 1988.

- Łabęcki H., *Górnictwo w Polsce. Opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, t. I, Warszawa 1841.
- Łaski J., *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. I, wyd. J. Korytkowski, J. Łukowski, Gniezno 1880.
- Maciocha A., *Autorzy dzienników podróży „Magazynu Warszawskiego”*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, 12 (2/24), s. 79–87.
- Majer J., *Rudné hornictví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Obrazy z dějin těžby a zpracování*, Praha 2004.
- Małczyński K., *Bolesław III Krzywousty*, Wrocław 1975.
- Małczyński K., *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław 1971.
- Małczyński K., *Uwagi o powstaniu górników w 1220 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1954, 61 (3), s. 143–155.
- Małczyński K., *W kwestii autentyczności bulli gnieźnieńskiej z r. 1136*, „Prace Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” 1947, seria A, nr 2, s. 170–188.
- Małowist M., *Górnictwo w Europie Środkowej i Wschodniej jako element struktury społeczno-gospodarczej w XII–XV w.*, „Przegląd Historyczny” 1972, 63 (4), s. 589–604.
- Małowist M., *Wschód-Zachód w XIII–XVI wieku. Konfrontacje struktur społeczno-gospodarczych*, Warszawa 2006.
- Marek Tulusz Cycero, *Katon Starszy o starości*, tłum. W. Klimas, wstęp i oprac. S. Stabryła, Kraków 1995.
- Maślankiewicz K., *Georgius Aricola (1454–1555)*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1956, 1 (4), s. 655–683.
- Miczulski S., *Początki rozwoju górnictwa i hutnictwa kruszcowego w rejonie Kielc od XVI w.*, [w:] *Dzieje i technika świętokrzyskiego górnictwa i hutnictwa kruszcowego*, red. Z. Kowalczewski, Warszawa 1972, s. 79–99.
- Mikołaj T., *Górnictwo skarby przeszłości. Od kruszcu do wyrobu i zabytkowej kopalni*, Kraków 2008.
- Mistrz Wincenty Kadłubek, *Kronika polska*, przeł. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 2003.
- Modzelewski K., *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X–XIII wiek*, Poznań 2000.
- Molenda D., *Górnictwo chęcińskie w XVI i XVII w. i jego związki z górnictwem śląsko-krakowskim*, [w:] *Dzieje i technika świętokrzyskiego górnictwa i hutnictwa kruszcowego*, red. Z. Kowalczewski, Warszawa 1972, s. 107–120.
- Niemcewicz J.U., *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*, Paryż 1858.
- Orzechowski S., *Rzymskie kopalnictwo rud metali – własność kopalni, metody eksploatacji i wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] *Extra Limites*, red. M. Bohr, M. Teska, Poznań–Wrocław 2017, s. 119–145.

- Orzechowski S., *Ubodzy wyrobnicy czy zamożni rzemieślnicy – przyczynek do poznania społecznej i ekonomicznej pozycji „czarnych metalurgów” w kulturze przeworskiej*, [w:] *Zbytek i ubóstwo w starożytności*, red. L. Kostuch, K. Ryszewska, Kielce 2010, s. 214–231.
- Osiński J., *Opisanie Polskich żelaza fabryk*, Warszawa 1782.
- Pałucki W., *Granice i podziały polityczno-administracyjne*, [w:] *Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI wieku*, cz. 2, *Komentarz. Indeksy*, red. W. Pałucki, Warszawa 1993, s. 31–50.
- Paulewicz M., *Chęcińskie górnictwo kruszcowe (XIV do poł. XVII wieku)*, Kielce 1992.
- Paulewicz M., *Chęcińskie górnictwo kruszcowe XIV do połowy XVII w.* (mps pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem Prof. Zygmunta Sułowskiego, na Wydziale Humanistycznym KUL, Lublin 1982, archiwum NID Kielce).
- Paulewicz M., *Kościoty i kaplice Chęcin*, „*Nasza Przeszłość*” 1982, 57, s. 211–231, <https://doi.org/10.52204/np.1982.57.211-231>
- Pełka L., *Polska demonologia ludowa*, Warszawa 1987.
- Piasecka B., *Życie i twórczość Jana Filipa Carosiego*, [w:] *Dzieje Karczówki w Kielcach 1624–2014*, t. VIII, cz. 1, red. J. Michta, Kielce 2018, s. 11–117.
- Piaskowski J., *Metalurgia u Pliniusza*, „*Archeologia*” 1959, 9, s. 99–122.
- Pietras T., *„Krwawy wilk z pastorałem”. Biskup krakowski Jan zwany Muskatą*, Warszawa 2001.
- Piliniusz, *Historia naturalna. Wybór*, red. J. Hulewicz, S. Sandler, tłum. I. Zawadzka, Z. Zawadzki, Wrocław–Kraków 1961 (Biblioteka Narodowa. Seria II, 128).
- Pokoj J., *Artykuł 58 Ordunku Górnego, czyli o początkach ubezpieczeń na Śląsku*, „*Czasopismo Prawno-Historyczne*” 2018, 70 (2), s. 173–194, <https://doi.org/10.14746/cph.2018.2.6>
- Publiusz Korneliusz Tacyt, *Germania*, przeł. T. Płóciennik, wstęp i kom. J. Kolendo, Poznań 2008 (Fontes Historiae Antiquae, 10).
- Pytel R., *Wzmianka o Olkuszku oraz kopalniach złota, srebra i soli w Polsce XI wieku*, „*Slavia Antiqua*” 1970, 17, s. 171–177.
- Rospond S., *Terminologia górnictwo-hutnicza Rożdzieńskiego na tle historycznym*, [w:] *Nowe Rożdzieńsciana. Studia o Walentym Rożdzieńskim i jego dziele Officina ferraria z roku 1612*, red. A. Jaros, Wrocław–Warszawa–Kraków 1985, s. 81–86.
- Rozmus D., *Czy Olkusz ma coś wspólnego z biblijnym Ha-Elqos?*, „*Slavia Antiqua*” 2002, 43, s. 97–132.
- Rozmus D., Bodnar R., *Badania archeologiczne na wielokulturowym stanowisku 8 w Dąbrowie Górniczej – Łośniu, województwo śląskie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 2001–2002*, red. E. Tomczak, Katowice 2004, s. 146–155.

- Rozpędowski J., *Ruiny zamku w Chęcinach*, [w:] *Konferencja naukowa „Zamki województwa kieleckiego”*, Kielce 1965, s. 7–8 (mps ŚWKZ Kielce).
- Rozwadowski J., *Bulla z roku 1136 jako najstarszy zabytek języka polskiego*, Kraków 1909.
- Roździeński W., *Officina Ferraria albo huta y warstat z kuźniami szlacheckiego działa żelaznego*, Wrocław 1962.
- Różewicz J., Wójcik Z., *O Janie Filipie Carosim*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1975, 2, s. 222–226.
- Rubinowski Z., *Chęcińskie złoża rud metali w świetle geologicznych badań metalogenezy Gór Świętokrzyskich*, „Studia Kieleckie” 1979, 1, s. 23–36.
- Rubinowski Z., *Rudy metali nieżelaznych w Górach Świętokrzyskich i ich pozycja metalogeniczna*, „Biuletyn Instytut Geologicznego” 1971, 8 (247), s. 29–46.
- Rubinowski Z., Kowalczewski Z., Lenczewicz L., Wróblewski T., *Metalogeneza trzonu paleozoicznego Gór Świętokrzyskich*, Warszawa 1966.
- Rybarski A., *Pochodzenie i początek rodu Odrowążów, cz. II*, „Przegląd Historyczny” 1914, 18 (2), s. 172–202.
- Rymaszewski Z., *Miejskość czy wiejskość prawa prywatnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 1970, ser. I, 69, s. 65–87.
- Rymaszewski Z., *Nieznanzy spis prawa chełmińskiego z przełomu XIV–XV wieku*, Łódź 1993.
- Rymaszewski Z., *Z zagadnień rozwoju miejskiego prawa prywatnego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1969, 21 (2), s. 201–221.
- Schauber V., Schindler H.M., *Ilustrowany leksykon świętych*, przekł. P. Tkaczyk, Kielce 2003.
- Sébillot P., *Les travaux publics et les mines dans les traditions et les superstitions de tous les peuples*, Paris 1894.
- Sidorowicz D., *Niemiecki uczonej w oświeconej Rzeczypospolitej. Johanna Philippa Carosiego „Podróż przez niektóre prowincje polskie”*, [w:] *Rzeczpospolita między okcydentalizmem a orientalizacją. Przestrzeń wyobrażeń*, t. II, red. F. Wolański, R. Kołodziej, Toruń 2009, s. 250–261.
- Siemion Z., *Jan Filip Carosi (1744–1801?): szkic biograficzny*, „Kwartalnik Nauki i Techniki” 1974, 19 (3), s. 495–503.
- Sikora F., *Jędrzejów*, [w:] *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, cz. II, red. J. Jurek, edycja elektroniczna oprac. S. Prinke, <http://www.ihpan.edu.pl>
- Skibiński F., *Regale górnicze we wczesnym średniowieczu na Zachodzie i w Polsce*, „Przegląd Historyczny” 1929, 28 (2), s. 200–218.
- Slivka M., *Veže ako domínii (Symbolika a genetico-typologický vývoj na Slovensku)*, „Archeologia Historica Polona” 2002, 12, s. 9–20.
- Sondel J., *Rola „Kroniki” Wincentego zwanego Kadłubkiem w upowszechnianiu prawa rzymskiego w średniowiecznej Polsce*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2011, 11 (1), s. 39–68, <https://doi.org/10.21697/zp.2011.11.1.03>

- Suchodolski S., *Mennictwo polskie w XI i XII wieku*, Wrocław 1973.
- Szczerbiec P., *Speculum Saxonium. Albo prawo saskie i magdeburskie, porządkiem abecedla z łacińskiego i niemieckiego egzemplarzów zebrane a na polski język z pilnością i wierszem przełożone*, Lwów 1581.
- Szczygielski S., *Ticencia seu historia monasterii Tinicensis. Ordinis S. Benedicti. Primariae inter Polonica Caenobia venerationis*, Cracoviae: Ex Offic. Schedeliana S.R.M. Typ, 1668.
- Szymańska K., *Podróże po Europie w XVII i XVIII wieku*, Leszno 2005.
- Szymański K., *Uwagi nad problematyką obsady starostwa chęcińskiego w XVI–XVII w., „Między Wisłą a Pilicą. Studia i Materiały Historyczne”* 2018, 19, s. 11–25.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XV, cz. 1, F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880–1914.
- Tarwacka A., *Digesta po polsku, „Meander”* 2015, 70, s. 237–241.
- Tetrycz A., *Geneza województwa sandomierskiego. Stan badań, „Pamiętnik Sandomierski”* 1997, 3, s. 115–130.
- Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowa, Kórnik 1993.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lituaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 1, wyd. A. Theiner, Rome 1860.
- Waga A., *O Janie Filipie Karozym i Karolu Pertesie, dwóch naturalistach polskich pod Stanisławem Augustem, „Biblioteka Warszawska”* 1843, 4.
- Wardzyński M., *Początki eksploatacji i wykorzystania „marmurów” chęcińskich (1583–1614)*, [w:] *Ars historiae – Historia artis. Prace ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyrzbi-szowi*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Maroszek, Białystok 2012, s. 165–186.
- Wkasmundzki B., *Antyklina chęcińska od Góry Zamkowej do Góry Miedzianki*, [w:] *Góry Świętokrzyskie. 25 najważniejszych odsłoneń geologicznych*, red. S. Skomski, Warszawa 2012, s. 64–72.
- Wójcik Z., *Carossi Jan Filip*, [w:] *Słownik biograficzny techników polskich*, t. XXII, red. J. Piłatowicz, Warszawa 2011, s. 15–16.
- Wójcik Z., *Górnictwo i hutnictwo w dobrach cystersów w Staropolskim Okręgu Przemysłowym*, [w:] *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, red. A. Massalski, D. Olszewski, Kielce 1993, s. 63–78.
- Wójcik Z., *Opis górnictwa okolic Chęcin, Jana Filipa Carosiego z 1781 roku, „Studia Kieleckie”* 1979, 1 (21), s. 45–57.
- Wójcik Z., *Znajomość ważniejszych kopalin na ziemiach polskich w epoce Oświecenia, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”* 1992, 37 (2), s. 33–65.
- Wróblewski T., *Góry Świętokrzyskie Mts. Geologic-Landscape Map. Mapa geologiczna regionu świętokrzyskiego bez utworów czwartorzędowych*, 1 : 200 000. PIG Warszawa 1961.

Wróblewski T., *Kruszce Karczówki i ich kopalnie*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2014, 6, s. 11–28.

Wróblewski T., *Rys historyczny górnictwa kruszczowego w Górach Świętokrzyskich*, „Przegląd Geologiczny” 1962, 8, s. 414–417.

Wydra W., *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543 rozdz. „Bulla protekcyjna dla arcybiskupstwa Gnieźnieńskiego z 1136 roku”*, Wrocław 1984.

Zapart W., Karkocha M., *Dzieje parafii Chęciny do 1815 r.*, Kielce 2007.

Zientara B., *Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV–XVII wieku*, Warszawa 1954.

Zyglewski Z., *Monarcha a klasztor w Polsce późnego średniowiecza*, Bydgoszcz 2000.

Summary

In 2013–2014, rescue archaeological research was carried out at the castle and in the town of Chęciny prior to the commencement of revitalisation works. During the research, previously unknown remains were discovered: a free-standing brick tower surrounded by a wall (Wenceslaus II – Bishop Muskata). The existence of a keep with a hypocaustum furnace (Casimir the Great) was also confirmed, while the element of the castle complex preserved to this day – formerly considered the oldest (the Great House) – should, in light of the new findings, be reinterpreted as a late medieval building (the Jagiellonian era). These discoveries allow for a fresh perspective on the history and architectural development of the castle, particularly regarding its origins and functions.

Knowledge of local minerals was generally derived from a variety of sources. Information about research, exploration, and processing of mineral resources was recorded, among others, in royal grants and chronicles, as well as in the earliest historical and geographical descriptions of the country. Many economically important minerals were known before the formation of the Polish state. This applied mainly to brine in Bochnia and Wieliczka; flint, especially from the Ostrowiec Świętokrzyski region; iron ore, chiefly in the Świętokrzyskie area; natural dyeing raw materials; building stones; erratics in the north; and limestone and sandstone in the south.

In the twelfth century, deposits of precious metals and other natural resources were sought in Silesia, Bohemia, and Lesser Poland. This activity was undertaken primarily by newcomers from Germany and Flanders, organised under the so-called “mining freedom”, with strong support from local rulers and powerful ecclesiastical lords eager to increase their revenues. In terms of legal organisation, Jihlava initially set the standard (the Jihlava mining law was written around 1248, during the reign of the last great Přemyslids, Wenceslaus I and Ottokar II of Bohemia), but it was later surpassed by the chief centre of silver mining in Bohemia – Kutná Hora – with the mining law of Wenceslaus II (*Constitutiones iuris metallici Venceslai II*). The beginnings and development of mining in Poland are of fundamental importance for the history of the town and castle of Chęciny.

It may be argued that Wenceslaus II was the founder of the mining centre, relying on a royal economic and legal framework. In this context, the construction of the castle with

its symbolic tower – an architectural dominant for those who managed and guarded the mining centre within the royal domain – is of particular significance. It is also reasonable to assume that the development of mining and metallurgy preceded the town's formal foundation (the year 1325 is generally accepted, based on the privilege granted by Władysław Łokietek for the village of Rykoszyn, *in districtu civitatis nostre Chęciny*). The Chęciny mining centre likely operated from the late thirteenth or early fourteenth century until around 1660 (the Swedish Deluge), though activity diminished in the later phase.

According to geologists, in the early period the chief resource extracted was not copper or lead but rather small amounts of silver present as admixtures in those ores; only later was attention turned to coloured metals.

Mining was conducted by means of vertical shafts and by cutting longitudinal trenches into the slopes. Horizontal mine galleries (adits) were probably constructed along these trenches. One such crosscut can be seen on the northern slope of Castle Hill, extending from the castle ruins to the parish church.

The mystique of the mountain-mine shaped the religious life of the miners, traces of which can be found in mythology and historical mining literature. There are no historical records confirming Queen Bona's presence at the castle in Chęciny, yet the "spirit of Bona" is said to haunt its walls to this day – a legend that remains the most famous in popular perception.

In the mythology of many cultures, regardless of time and place, there exists the belief that minerals belong to the sacred Mother Earth and that ores ripen within her like embryos. Miners extracting ores disrupt the natural prenatal process, assisting the mother (Earth) "to give birth prematurely," while smelters and blacksmiths – the "lords of fire" – transform the "embryo" into another state by perfecting the "spiritualised" matter. The legend of Queen Bona thus becomes a kind of mimesis of the miner's "Lady," personifying a natural phenomenon. Mythic thinking, pictorial in essence, is characterised by its inherent metaphorical nature. Myth always conceals its meaning – for there is no myth without metaphor.

The town of Chęciny enjoyed the special protection of King Casimir the Great, to whom the parish church of St Bartholomew and St Hedwig and the Franciscan monastery are attributed. In its earliest phase, the castle served as a mining stronghold safeguarding the royal ore-mining regalia. Comparable mining castles existed elsewhere in Central and Eastern Europe: at Wieliczka, Olkusz–Rabsztyn, Złotoryja–Rokitnica; during the reign of Wenceslaus II at Kutná Hora; and at Zlaté Hory–Edelštein, Leuchenstein, Kremnica, and Banská Bystrica.

Keywords: Chęciny, castle, Castle Mountain, history of metallurgy in Poland, mining in Chęciny, geology, mythology of mining, mysticism of mining Franciscan Monastery in Chęciny